

ERDÉLYI VÁROSKÉPEK

MADÁCH-POSONIUM
MAGYAROK VILÁGSZÖVETSÉGE

Molter Károly

MAROSVÁSÁRHELY

PORTRÉVÁZLAT A SZÉKELY FŐVÁROSÓRÓL

A völgyben lent, a Maros menti termékeny síkon és errébb néhány dombon ötvenezernél több ember dolgozik. Madártávlat innét a szőlőhegyről: egy város és munkájának hadtápjá, legalább tíz falucska. Délre a Küküllők vízválasztói mögött fehérécsíkos fal mered, a Fogarasi-havasok, északkeleten lépcső emelkedik a minapi országhatárig, fokai a Bekecs, a Görgényi-havasok, az Istenszéke, végül a Csalhó és a Kelemen-gerinc, ahonnan még látható Vásárhely. Kétezer méteres mindenfelé az erdélyi kerítés magassága, azért néz itt mindenki szívesebben befelé, a viruló „tündérkert”-be. Lefelé, az új köntösű városra, ni, hogy mosolyog, mintha nyári álmában simogatnák a kis kultúrbecét, hogy ékeskedik tarka házfedeleivel, zöldnek, pirosnak, s némely régi utca sárgásbarnájának egyvelegével, mely körül ezüstszegély kanyarog, a sok nép látta Maros. Ha turistakedvű nép laknék alant (csak újabban kezdi az Erdélyi Kárpát Egylet erre rászoktatni), s nem túlnyomóan a futball, film és korcsma közönsége, csak száz méterrel kellene ide feljebb jönnie, hogy a mostani gyűlöletáradatban is világszeretetté tartalmazodjék lokálpatriotizmusa. Hogy megértse festőit, akiket nem ismer és nem szeret. E barátságos magasból szép és nyugtalanító látvány, amint a parasztból úr lesz, mintha a gazdasági konverzió az épületeket is fölsegítené, ahogy a kunyhó a város szívéig palotává nő, ha nem is egy tulajdonos örömére. Nagyságos látvány, ahogy a búzatarlóról, aszályette sarjútábláról aszfaltra surran át a napfény, mely roppant sugárujjakkal orgonázik újhitű és ortodox templomtetőkön, aztán belső tereken és külvárosok gyümölcsöskertjein átbillenve, széles lamentosóval, méltán teríti a még dolgozó gyárak kéményfüstjét a Maros fölé.

Odalent nem figyelnek e zenére, nem tudnak az innen belátható város nagyszerűségéről, pedig a folyó is visszanéz reá vagy kétszeri kanyarral, a kőhalomra, melyet ember kapart itt elő a föld testéből.

Miért is? Ha öselszászi óriás volnék, leküldeném a fiaimat, hozzanak föl azokból a furcsa játékszerekből, melyekért odalent verekednek, hogy játék kőkockákból rakják össze a tetszetősebbek mását. Hozzanak föl egy zsúfolt bérházat, egy üres imaházat, egy füstös, kiürült kávéházat, egy alig füstölgő gyárat, egy pénzfiaadásról leszoktatott bankházat, egy balzsamosztó kórházat, egy papírtól zörgő könyvesházat, egy világmegváltásban megzavart és elárverezett munkásotthont, egy meddő nászházat és a valamennyi házért felelős városházat.

De ne hozzák föl az ínség zsellérházát, az adódúlta áruházat, a menházat és nyomortanyát, s főként felejtsék lent a nyelvvizsgás iskolát, mely meg akarja őket győzni, hogy ami e városban összesodródott, az a lét végső rendje és legmélyebb értelme. Nem, fiam, távolról sem az, csak a mi hazánk ez az édes összevisszaság, egy hangyaboly, melyben hiába nyüzsögnétek elégyületlenül, mert csak az egésznek együtt van rendeltetése az egyének ellángolása árán. És jaj nektek, ha mint haszontalanokat kiselejteznek belőle, vagy túl korán ismerkedtek meg Földanya végső rendjével, mielőtt még eljutottatok volna a legtisztább örömig: hangyatársaitok jóindulatú szemléletéig s önzetlen segítségéig.

A történelmi Novum Forum Sicularum, mely ma is székely fővárosként szerepel a magyar sajtóban, az egykori szabad királyi, most törvényhatósági város ma Targu-Mures. A román Vitéz Mihály idején épp az ő leveléből kitűnően ez volt a legélesebben magyar város. Póstarétjén választották meg II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé, piacán húzatta karóba Báthory a lázadó székelyeket, Petőfi erre jött meghalni, benne üdvözölte Csokonai, Kosztolányi és Kuncz Aladár a nyugati kultúra végső keleti bástyáját, Kazinczyban itt fogamzottak meg Erdélyi Levelei, és ez a város nézte végig ellenszegülés nélkül Török, Gálfy és Horváth vértanúhalálát. Ellenben I. Ferenc József császár nagyon meg volt elégedve itt, mikor Bolyai Farkas levett kalappal fogadta a régi kollégium kapujában. Itt szónokolt gyanútlan millenniumi szóvirágokkal édesapjánál sokkal, de sokkal gyöngébben Kossuth Ferenc. A magyar Balzac, Kemény Zsigmond báró itt jogászkodott. Csak itt vizsgáztatták Pesten kívül a régi Magyarország ügyvédjeit. Itt engedelmeskedett utoljára 1918-

ban a székelység a pesti kormánynak, hogy Erdély román megszállásakor, az imperium kezdetén minden vérontást elkerüljön.

Ugyanez a nap süttött már itt a rómaiak korában is az emberi művelődés valamilyen közösségére. A szomszédos Maroskeresztúron ásatások folytak, s a leletek, eszközök, edények és fegyverek, de még néhány kőfal is egy castrum nyomait bizonyítják. Most bontottak le a városszélen egy régi malmot, s onnan hoztak hozzám mutatóba egy latin bronzérmét, melynek egyik felén a Pompei-beli faliképek nuditásában láthatók a szerelmesek, mintha egyenest Ovidius „Ars amandi”-jából jöttek volna ide Tomiból. A Maros jobb partján, Bergenyén megbontott avargyűrű beszél a népvándorlás itteni zajlásáról. Tavasszal repülőnap volt Vásárhelyt, kétszáz lejért bárki körülsétálhatott a város és vidéke fölött. Akkor mondták nekem többen a közönség amatőr utasai közül, hogy ezt a völgysíkot, melyben a Poklos-patak, a Nyárád folyócska és a Maros találkozik, nem volt nehéz már az ősidőkben fölfedezni, gyarmatosítani, gazdasági cserhelyé, vásárhelyé, majd várossá fejleszteni. Az első Árpád-háziak idejéből azért áll itt a szomszédban két freskós templom is: Marosszentannán és Gernyeszegen.

A magyar múlt ebben a városban nemcsak feltűnő a jeleivel és dokumentumaival, hanem kizárólagos is. A kollégium egynéhány esztendeje elhunyt történetprofesszora, dr. Dékány Kálmán, kolozsvári egyetemi magántanár roppant gonddal gyűjtötte össze Marosvásárhely monográfiájának anyagát, mely most a családnál lappang: okmányok, kéziratok, korrészletek, a mai tudomány hitelesítő részleteivel feldolgozva. Ez az anyag, illetve jó része, tanártársam életében még járt a kezemben, mikor a Zord időt együtt szerkesztettük. Az Orbán Balázs-féle adatoknál gazdagabb és megbízhatóbb városismertetés kétségtelenné teszi az első Árpád-háziak idejébeli Agropolist, a székelyek új Forumát, Székelyvásárhelyt. Köztudomású azután, hogy Nagy Lajos király itt járt a városban, valamint Hunyadi János és Zápolya a mohácsi vész előtt. 1439-től, Albert király uralkodása óta egészen 1707-ig, II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásáig e helyütt 33 országgyűlést tartottak a klostrom, illetve a vártemplom körül. Csak egyet említek, hogy a szellemtörténet erdélyi ízet érzékeltessem: 1571-ben, tehát a Medici Katalin-féle

Szent Bertalan-éj előtt már kimondták itt a vártemplomban azt a teljes vallásszabadságot, melyet 1576-ban a tordai országyűlés szentesített. Ez a föld a gondolat és hit területein a türelem és szabadság hazája lehetett, bármennyi vér és pártviszály keserítette is a történelmet csak iskolai szavalatban szerető polgárokat.

Itt járt valaha Martinuzzi Fráter György is, az erdélyi hintapolitika példája. Utána minden erdélyi fejedelem, a Báthoryak, Bethlen Gábor, Bocskay István, a Rákócziak, Apafi Mihály és annyi más téren jelentős név. Bethlen Miklós, az első európeér és Bethlen János, a kollégiumokat alapító kultúrpolitikus, aki itt nyugszik a vártemplom alatti kriptában. Nem véletlen jelkép, hogy a Petőfi tér felső végén, a Szabó-bástyától jobbra áll most is egy bekerített fakereszt a tövisszorosú Megváltóval. Nagy Szabó Ferenc említi krónikájában, hogy itt a Klastrom utcán rengeteg vér folyt a várfalig portyázó tatár, török és keleti martalóccokkal vívott harcokban. Hányféle fegyveres hatalom zsarolta ezt a munkásnépet, míg mai öntudatáig, a városi polgár öntudatáig emelkedett és egykedvű nyugalommal tanulna tűrni a reája viharzó erőszakot. A calaisi polgár meghalhat, de városa tovább él a zörgő fegyvereknél. Nem ilyen pontosan fogalmazza meg a székely, de szemében ez ül, mélyen a kerek koponyája ablakán belül.

Ha belelapoz az ember a városról szóló régi írásokba — legutóbb kiderült, hogy még Mihail Viteaz is magyarul levelezett az itteni főkirálybíróval — észreveszi, hogy nagyon egyrétegű lehetett ennek a városnak a társadalma. Nem is ismerek itten törzsökös magyar családot, melynek nemesi címere ott ne lógna a falon, vagy ne rejtőznék a levelesládában. Nem hivalkodnivaló ez, hanem bizonyítéka e város történelmi fontosságának és magyar jellegének, mely eltörülhetetlen és megnyugtató. A XIX. századbeli rétegződés csak differenciáltabbá tette a társadalmat, de ősi jellegét, színét meg nem változtatta. S aki belenéz manapság ennek a magyar társadalomnak emberszerkezetébe, éppen úgy megtalálja az évszázados hajtóerőt és pszichét, mint a múltban. Csakhogy nem a falak, a kővár és hadiszellem az oltalmazóik, hanem gyermekeik művelődése és gyors székely észjárása: a fejedelmek városából a Bolyaiak városa lett. „Győzhetetlen én köszálam!” — zengi a nép a templomokban a nagy Rákóczi

imáját, de ha lefordítjuk ezt mai nyelvre, a Gecse utcai, az itteni Quartier Latin-beli kollégiumára érthetjük csak. Aki itt él, nem érzi szóvirágnak ezt az igazságot.

A PIAC MEG A VÁROS

A piac meg a város nem egészen egyforma. A város maga, különösen az ősi elnevezésű utcák (Régi baromvásár utca, Ebhát, Klastrom utca) más arculatúak, mint a központ. Itt él még a kisipar ősmagyar szelleme, hibáival és erényeivel, s ez az igazi alapja a városnak. A céhek emlékezete nemcsak nevekben, hanem egész zártságában ment át az egyesületekbe. A református nagytemplom mögött elterülő Vauban-rendszerű várnak állnak még a céhtornyai, a Szabó-bástya és a Cserzővargák bástyája. A piacon ott a csizmadiacéh tulajdona, a régi Központi Szálló (az új Splendiddel szemben) és a mészároscéh csontszínű emeletes háza. (Egy darab történelem: közelében a feudális legrokonszenvesebb hagyatéka, a barokk stílusú gróf Toldalagi-ház ősi szépsége.)

Nem is kell Derzsi Biás István vázlatait, vagy Nagy Szabó Ferenc egykori krónikáját elolvasni Marosvásárhely ősi építkezéséről, a modern és tudománytalan szem is ráhibáz a régi, patinás szépségekre. A százszos, százados méltóságú magánházakra, a kúriális úri házakra, a modernizáltságból is kirívó, különös történelmi levegőjű volt középületre, melyet a „kőlabak”-ról neveztek el. Masszív erejét Tabéry Szarvasbikája eleveníti föl. Feltűnik néhány eszményi palotácska: a barokk stílusú Toldalagi-ház közepére odakent ugyan egy ízléstelen pallér egy vörös malterrózsát, de azért még így is nemesen szép, a város legszebb háza. Az Apollo-palota mutatós és kedves is a benne rejlő klubszerű, százéves Magyar Kaszinóval. A régi Teleki-ház empire, a Tischler-ház Louis seize, komoly és megnyugtató a kir. tábla (most Curtea de Apel) és az európai hírű Teleki-théka, gróf Teleki Sámuel kancellár alapítása, mely elhanyagolt régiességében el sem árulja belsejének elragadtató tartalmát: drága művű könyvek és polcok folyosóit és szögleteit, melyek egyetlen nagyterem harmóniáját emelik. E könyvtár jelentőségét és tartalmát ismertetni illetlen

volna ilyen általános keretek közt. Minden tudományos neveltetésű magyar vagy európai úgylis tud róla. Legszembeötlőbb épület a városon az ősrégi gótikus református vártemplom, mely a hegyek lábáig nyúló fennsík elején áll, békésen hordozván egyetlen nagytornyán négy fióktornyocskáját. A reformáció előtt még a katolikusokat szolgálta, s félezer éven át sok embervér hullott körülötte, míg a Nagy Lajos király ittjártakor már „Zeculavasarhely”-nek emlegetett stratégiai helyből a mai iparváros kerekedett. A templom hívei nemigen érzik az épület történelmi áhítatát, nem tudják, melyik Bethlen nyugszik százados kriptájában és nem hallják a porladó bástyák egykori fegyverzörgését. Béke van, poshasztó és áldott nyugalom, a törpe utódok jámborul imádkoznak az egykor a templomból kivert, ma többé meg nem vetett kalmárzsivajért.

Az Ehbáton (a Kazinczy utcában, most Cogalniceanu utca, a népetimológia Kuglicsináló utcának hívja) a kaszinó egykori házában lakott Kazinczy Ferenc. Innen indult valamelyik vidéki kastélyba egy székely kocssal, aki miatt nagyobb kudarc érte, mint az orthológusok miatt. Az író ugyanis folyton beléjavított a bakon ülő székely kocsis beszédébe a nyelvújítás legújabb szabályai szerint. A kocsis egy-két faluig még csak tűrte, de egyszercsak leszállt a bakról és odavetette a gyeplőt grófja vendégének: „Hajtsa az úr a lovakat, ha én nem tudok az úrnak magyarul!”

A Görög-házzal szemben (ma a takarékpénztár épülete) állt Petőfi emlékoszlopa. A költő járt ugyanis a Görög-házban, és lázas utolsó napjainak emléke élénken él a negyvennyolcas múltú városban. (Egy Toldalagi-comtesse azt írta akkor róla emlékkönyvébe: Ein netter Ungar.) A kultúrpalotában Jókain, Liszt Ferencen és Petőfin ugyancsak gyakorolta hazafias szenvedélyét az időközi bizottság elnöke, mert ama nagyok ablakképeit névtelenül hagyta, vagy elvettette, vagy Liszt nevéből a „z”-t levétette, hogy magyar ne legyen. Hiába, e három magyart ma is jobban ismeri az egész román nép, mint ezt az időközi elnököt, mert azok időtlenül elnökölnek a művészetben. A másik Teleki-ház a Szentgyörgy utca sarkán arról nevezetes, hogy a fáma szerint ott lakott „Péchy Simon kancellár a zsidólánnyal”. Aki szereti a történelmet, járjon utána e szombatoshistóriai pletyka eredetének. A Szentgyörgy utcai Bethlen Kata

internátusban lakott II. József császár, és onnét vitték gyaloghinton a nagy sár miatt a Palásközön át a piacra. Pedig a kalapos király nem szerette a vargabetűt, s ha akkor élt volna az aszfaltoztató Bernády, alighanem kitüntette volna a császár, mint II. Rab Raábyt...

A városnak Mikolai Tóth István által készített acélmetszetű, távlattalanul komikus látképe 1827-ből nem is sejteti a hét kisebb falut, melynek egybeolvadásából itt város keletkezett. E falvak nevei közül (Nagy- vagy Felső-Sásvári, Kis- vagy Alsó-Sásvári, Székelyfalva, Gordásfalva, Benefalva, Kisfalud és Kisudvar) a környéken él még Kisfalud és Udvarfalva neve. Ám a falusi jelleg most is megmaradt a város körül, különösen a külvárosi és szőlőbeli házak székelykapuin és utcára kiülő gazdáin. A belváros és alsóváros kivételével a lényeg most is a falu maradt volna, ha nem kígyóznék mindenfelé az aszfalt és, a vízvezeték csapja nem szolgáltatná a gyenge minőségű vizet. Egy-egy emeletes ház, villa ugyan ott henceg már mindenütt ezen a patriarchális vidéken, de jóleső, bár kissé lapos „marasmenti” tájszó-lással („jönnek a papak, a piraskalapasak”) beszélnek az őslakók és a Bocskay telepítette, még most is korcsmázó, kissé garázda kisgazdák, az alföldi hajdúk vérségi leszármazottai. Vastag nyakú kálomisták. A város magja, mely a vártemplomtól a Tornakertig terjed, nem is vette föl ma sem a piac és az alsóváros üzleti élénkségét, lármáját, valahogy makacsul megtartotta történelmi hangulatát. A Bethlen Gábor és a dr. Gecse Dániel utca fasora, virágágyásai közt a levegő is más, mint odalent a Maros-lapályon. Ami még történelmi volt, azt eltüntették a piacról, a rejtélyes Bodor-kutat, a zenélő csudát már csak korabeli képek tartják a mítoszkaravó erdélyi írónemzedék elé: tessék megírni. Adva van egy zseni, aki azt a kutat fejből építette, és a titkát senkinek el nem árulta, aztán pénzhamisító ezermesterként börtönbe került, s a büntetésért bosszúból lecsavarta a zene csavarját az alkotásról. Utána már csak néma maradt ez a gyönyörű cseléd-találkozóhely. Az idevaló civisek ezt a tényt persze variálják sokféleképp. Egyik változatát S. Nagy László, az Erdélyi Szemle szerkesztője meg is írta már regényben.

Történelem az is, hogy Marosvásárhelyt 33 országgyűlést tartottak. Az ember sétál a történelmi városrészekben, a fontos pontokon — ugyan hol tarthatták azt a sok országglást? A póstaréten, a

református nagytemplomban, a mészárosok rétjén talán; de például a vallásszabadság tordai kimondását ugyan hogy erősítették meg itt? Ma is csak riport lenne a szenzációjából? Hogy lovagolt erre Bocskay István Nyárádszeredának, s mögötte a nagybajuszú rendek „hadvészülte képpel”? Most autók és autóbuszok szaladnak arra, Szováta felé — Maniu Gyula és vezérkara tanyázik gyakran a megvásárolt Medve-tó partján — más természetű ügyekben, és jóval sebesebben. Néha meg a megye gazdáit segítő (ez a mi mai történelmünk!) arra sietnek a Bekecs-hegy aljára György József dr., volt kamarai képviselőnk, Mikó László, a gazdavezér publicista és Árkossy Jenő tiszteletes úr, a nyárádszeredai ref. lelkész és időnként közíró.

Ki tudja különben, hogy miből lesz a történelem? Hogy az Arany János utcanév máról holnapra Goga Octaviánná változott, ez is történelem lesz, és hogy Goga nem tiltakozott ez ellen, vagy nem kérte itteni műfordító barátait, ő, a zseniális Madách-fordító, hogy valamelyik épülő új-szép utcát nevezzék el róla, ez irodalomtörténeti bírálat alá esik. Ennek próbálunk segíteni, mikor föltételezzük, hogy Goga nem tudott híveinek e heves hódolatáról. De már azt az adomát, melyet nemzeti-parasztpárti román urak portáltak Gogáról, csakugyan in memoriam kell lejegyezni: Goga valamelyik környékbeli székely faluban elmondta állítólag a népgyűlésen, hol a magyarok szavazatát kérte, hogy ő fordította le Petőfit, Adyt és akkor fordította éppen Madáchot (megvallom: gyönyörűen!). Erre bekiáltott egy kérdező paraszti hang, hogy hát ha a miniszter úr fordította le Petőfit, akkor talán tud arról is, hogy ki fordította le Bem és Kossuth szobrát. E román tréfáért nem lelkesedve azonban komolyan sóhajtottunk föl, hogy milyen kár nekünk Ady e tehetséges barátjának mindazzal való szembefordulása, amit Ady jelentett egykor a románságnak is, nemcsak a magyar szegénynek. De hajh, csak ilyen a történelem!

Hogy megborzongja az ember ezt a szót, történelem, ha átéli. Pedig minden történelem, minden hely, melyet emberi akarat emlékhellyé rögzít. Kicsiny tanyánkon, hol vakációm alatt e sorokat írtam, a kerekerdő alja Tatárok szállása néven ismeretes, az erdő túlsó felén, Koronka felé van a Tatárok kútja. Kétségtelen, hogy ahol most kisfiam játszanak hárman, ott vérszomjas tatárvezér adta ki valaha

városfosztogató rendeleteit. A főbíró leányát kérte a várostól éjszákára — mondja a néprege — és egy kancsi cigányleányt vittek vala a bestének elébe. És íme, a történelem pongyolában, a tatárvezér meg volt elégedve...

Történelmi múltról természetesen legtöbbet az öreg vár tudna mesélni. Nagy Lajosról, Mátyás királyról, Báthory Istvánról, Mihail Viteazról, 1849 után a kollégiumi diákság és a mesterlegények által elpáholt cseh várórségről és Bernády szépitő tervéről, hogy promenádót és zenés hanglit létesítsen a stílszerűen régiesnek, bástyásnak meghagyott vártemplom mögött. E tervet messze eltolta a világháború, s így most is minden olyan eráris jellegű ama kaszárnyavidéken. Ami azelőtt közös hadseregbeli volt, most román. Még a megmagyarosodott Bach-huszárok ivadékai is e környéken laktak legszívesebben.

Azért örül az ember, hogy az európai fegyverkezés zajában, a „Luftkrieg” rémálmával a keblünkben mostanában többet olvashat az ember magyar kisebbségi vidéken Bethlen Gábor szelleméről, Apáczai Csere Jánosról (akinek Logikátskája unikuma a kollégium nagykönyvtárának), mint egy-egy vár sóhajtemető rejtelméről. Hát Borosnyai Lukács természetrajzi verseskönyve mennyivel viditőbb olvasmány, mint a história. Azt mondja ama pedagógus, hogy „Az oroszán is csak macska, csak egy kicsit nagyobbacska!” (Szabolcska Mihály ezzel tromfolt le, mikor az erdélyi modern költőket dicsértem neki.) Hát a Teleki-théka Elzevirjei és klasszikusai milyen üdítőek a jelen háborús szagához képest! S bár ott látható még valamely kollégiumi osztály falán az irtózatos történelmi kép, melyen Báthory véres fejét prezentálják (két nő is jelen van azon a képen), mégis ott ragyognak már a folyosófalakon Romain Rolland, Gogol, Tolsztoj, Dosztojevskij, Renan, Hauptmann, Thomas Mann és ezekhez hasonló legények arcképei, s bent az osztályokban sok magyar író és román szellem portréja. Vajon le tudják ezek győzni az egész véres történelmet a gyermekek szívében?

A MÁGNÁSOK

A múlttól a mágnásokra könnyű átsiklani. A magyar társadalom európaizált egyenruhájából itt-ott még kitetszik megtépett feudális ruhájuk, persze csak jelképesen, amennyiben minden nyilvános gyülekezetben ezer év óta s ma is előre, az első helyre engedik őket. Lakóhelyeik körülveszik a várost, s egymásról, ahogy R. Berde Mária írja Földindulás című regényében, csak a kastélyos faluhely nevén beszélnek: ott volt az este Gernyeszegen Nagyernye, Sáromberke, Tancs, Malomfalva és Kutyfalva; Marosvécs is meg volt híva, de megint elcsatangolt. E nevek alatt az ottani főúri földesúr-családok értendők. Trianon óta sok mindenre szokott rá az arisztokrácia. Amilyen igazságos volt valaha a vásárhelyi megrovó szállóige radikális oldalon, hogy Afrika-utazó gróf Teleki Samu többet költött sportra, kutyára, mint iskolára, annyira expiálta ma e környéken a közfelfogást Kemény János báró, tiszteletes úr, az Erdélyi Helikon háziura és néhányan a kor színvonalán ugyancsak megálló társai közül. Itt erkölcsi és szellemi színvonalat értünk, mert anyagiakban és gazdaságelvileg túlnyomóan igazságtalanul megnyomorította őket a földbirtokreform. Némelyik ugyan kiheverte, sőt intenzívebben termel, mint azelőtt. Észrevette, hogy a föld hoz is, ha az ember törődik vele. De egyes középbirtokos arisztokratát annyira megkopasztottak, hogy szinte gúnynak is érzett az a meghagyott néhány hold föld, mely annyit jelentett, hogy no, most ebből élj meg, fizesd adósságaidat és grófkodjál tovább!

Azért feltűnik még a magyar összejeveteleken a mintagazda és a tudományokkal is foglalkozó Teleki Domokos gróf, akinek felesége, Teleki Edina grófnő ismert Schönggeist, Bálintitt báró, akinek édesapja jó hírű műfordító volt, a nagy könyvtárú és vendégszerető Toldalagi József gróf, Marosvásárhely százados dinasztiajának sarja, a szentgyörgyi Máriaffy Lajos és az újvári Teleki Ádám gróf, akik néha az Ellenzék hasábjain szólalnak meg, a magyarság gazdasági tempóját növelendő, a tancsi Teleki Artúr gróf és fia, Béla, a sáromberki Teleki Károly és az intellektuálisan jó hírű Toldalagi Mihály gróf az Országos Magyar Pártban néha ellenzéki bírálatot hallat. A malomfalvi Kemények, a kutyfalvi Dégenfeldek is a város-

hoz húznak, s itt indult a Kemény Zsigmond Társaságban Vass Albert gróf írói pályája is, mely most Farkasverem című mezősegi regényével nagyot emelkedett. Sokat szerepelt itteni műkedvelő eladásokon gróf Bethlen Erzsébet, és a vásárhelyi gróf Bissingenek, Ugronok, báró Aporok társasága megszokott résztvevői a magyar tennivalóknak. Némelyik erején fölül, némelyik az erején ijesztően alul. Az ember ne legyen követelődző! Legutóbb egy román nő azt kérdezte tőlem, igaz-e, hogy egyik mézárósdinasztiánk (mely magyar célra siket) a magyar világban grófi rangban volt. A nagy vagyon tévesztette meg a bukaresti hölgyet. Pedig a vagyon sajnos ritkán tudja, hogy akkor is kötelez, ha nem párosult előkelőséggel. Hát még ha előkelő a vagyonos ember!

Sokszor az az érzésünk, hogy a mai magyar tőke, különösen a magyarországi magánkézen maradt nagyvagyon, morzsáival talpra állíthatná vagy fölsegíthetné megroggyant nyelvfenntartó intézményeinket. De tudjuk, hogy a Széchenyi nyomán szécsényieskedők, a Vigyázó grófok, Baumgartenek és Kemény Jánosok nem közkényszerből, hanem sugallatból állnak nemzetük elé, mintegy osztályuk mai mentőkörülményeül, tisztán értelmük, ítélőképességük, korszerűségük és ösztönük összejátszó parancsára. Jellembeli diszpozíció ez, nem divat vagy bonton. És a krónikaíró önmagát nyugtatja meg: ne kérdezd, honnan jó a jó, csak ismerd el...

AZ EGYHÁZAK

A múltból velünk jöttek át az új impérium alá az egyházak is. Ezek nagy általánosságban megreformált és megnyírt birtokaikat is beleszámítva, az államváltozás megrázó első napjain túl immár beleilleszkedtek az új országba. Sok elhelyezkedési nyugósságukat keresztyén és keresztyén türelemmel viselték, aztán seregszemlét tartottak a megáldandó, megmaradt fejek fölött, és tovább ápolták Isten megmaradt füves kertecskéjét. Csak éppen az iskolákat nem tudták magukkal emelni majdnem tűrhető állapotukban. A marosvásárhelyi ref. eklézsia például, mely két templomot tart fenn, és most egyezett meg a várossal a malomper tengerikígyója fölött, iskoláiért nem tesz

félannyit, amennyit ekkora gyülekezettől méltán el lehetne várni. Pedig erős kezű főgondnoka, a püspökunoka Zágoni Bodolla Ferenc dr. és két kézre dolgozó, kedélyes esperese, Farkas Jenő ugyancsak rajta vannak, hogy az egyházközség méltó legyen a viharos időhöz, és feladatának magasára jusson. Mégis folyik a csata, melyet Szekeres János, a kisebbségi ref. tanítók egyik agilis vezére fűt, hogy a város református elemi iskoláira nagyobb gondot fordítson az egyház, miután az állami elemi iskolák rengeteg magyar gyermeke közül bizony nem egy írja az I. gimn. osztály fölvételi vizsgáján a kocát „cota”-nak. Hála Istennek, hogy dűlőre került a malomper az egyház javára (országosan érdektelen pörpatvar volt ez, de Vásárhelyt nem lehetett másról hallani, ha egyházzól volt szó), s Bodolla Ferenc energiáit az iskolák felé fordíthatná. Ez a főgondnok egyike Erdély legjobb jogászainak, leleménye a legnépiesebb székely furfangot is megszégyeníti. Ide kívánkozik egy mikszáthi ötlete, mellyel engem kioktatott. Egy Kisküküllő menti címkórságos „firtli”-mágnást (ezek a mi sárosiaink) méltóságosuraztam egy vásárhelyi étteremben. A mellettem ülő Bodollát bosszantotta ez a túlzásom. Nem szólhatott egyenesen rám, odaszólt hát az ott ácsorgó borfiúnak: „Milyen kár, hogy te nem lakol Dicsőszentmártonban, ott most már főpincér lennél!” Én elértettem, és félve néztem a város volt főügyészének társadalmi rutinjára.

A római katolikus egyházban Jaross Béla apát egyházának erős összetartója és hívei, még volt politikai támadói is egyformán respektálják. Amit a tanácsválasztáskor a megszervezett katolikus nőktől láttunk, mikor egy emberként álltak a szervezetvezető báró Apor Józsefné rendelkezésére, azt, ilyen fegyelmet még ma sem látunk a református nő- és férfiszövetségekben. Az unitáriusok szerencsésen gyarapodnak Halmágyi János esperesük és szónokuk mellett, legutóbb fölszentelték amerikai ízű (a földszinten üzlethelyiségekkel épült) új templomukat, melyet Patrovits Kálmán tervezett. A lutheránusok jórészt magyarok, istentiszteletük váltakozó, vasárnap magyar és német nyelvű. Papjuk, Beyer Fülöp bácskai sváb, és magyarnak vallja magát viharkeltő pohárköszöntőiben. A zsidók kétfélek, mint egész Erdélyben: orthodoxok és neológok. Utóbbiak papja dr. Löwy Ferenc, akinek hívei közül sok a magyar érzésű vagy

egyenesen magyarpárti zsidó. Vagyonuk és tekintélyük a magyar világ óta sokáig érintetlen volt, most azonban erős nyomás alá kerültek, a gazdasági és sovíniszta özönvíz miatt.

Román részről (különösen ma) folyik a már nyíltan hangoztatott jelszó beváltása, hogy a várost gőzerővel románosítani kell! Előbb a megyében kellett a magyarságot majorizálni, ezért kilenc községet kapcsoltak el a színmagyar marostordai „erdővidék”-ről és átcsapták Kisküküllőhöz. Így néhány százaléknyi többséget szereztek a Maros-Tordából „Mures”-sé lett megyében. A városban már bonyolultabb volt ez az eljárás. Először is szükség volt nagy, mesterségesen szított bevándorlásra. Minden apró vagy nagy, új vagy megürült és megürített pozícióba rekrutálódott ide az alkalmazott a mezőszégi román népből. A főhivatali osztály, az újonnan szervezett iskolák, a katonaság, rendőrség és a városi életre vágyó vagyonosabb gazdák, végül a regátiak hamar és szívesen honosodó csoportja teljessé tette ezt a városfoglalást, mely most is folyik még. „Ne áltassuk magunkat — mondta volt Jaross pártelnök — nagyot fogyott magyar többségünk a székely fővárosban.” A zsidó magyarokat s a magyar nyelvű zsidókat a hivatalos statisztika természetesen félreszámítja már a magyarságtól. Remeteszeg nevű külváros bekapcsolása is segített, a román lakosok így is megsaporodtak, úgyhogy a lélekszám 20 %-a biztosan román már nálunk. A politikusok többet mondanak, de pontos statisztikát még nem láttam. Mikor Avram Jancu szobrát leplezték le a piacon, nagy nemzeti ünnepség keretei közt, meggyőződünk, hogy eredménnyel járt a város románosítása, bár egy tekintetben kevés sikerrel: az ipari munkára, kereskedelemre propagandával sem sikerült számottevő román tömegeket a városba édesgetni. Csak a hivatalnoki pályára özőnlő minapi magyarság helyett látjuk a román succrescentiát, persze éppoly egészségtelen túlzással, mint egykor magyar részről. Hogy az ember egy város vegyeslakosságának arányszámát helyesen lássa, legbiztosabb, amit az ide 1920 után be-bekukucskáló ántántbizottságoknak mondtak az akkor még működő magyar közigazgatók elkeseredettei: tessék megnézni a magyar temetőket, aztán a románokét, s nem kell bizonyítani, hogy milyen város Marosvásárhely. A temetőkben ugyanis senki sem tolong a föld alá csak azért, hogy statisztikát javítson...

A temetők hiteles történetírók. Hiába építették ellenük az impozáns magyar szanatóriumot, melyben Czakó József dr. vezetése alatt egész orvoscsoport folytatja a halál elleni csatát és javítja egészségügyi rovataink halálozási számát: a temetők ráérnek. Az ember lassú rászánással járja őket, hajolva, hegynek fölfelé, alkonyi csalógánydalban, milyen csábítók! Egy öreg táblabíró magyarázta nekem: „Én csak itt sétálok szívesen, mert itt jóval több már az ismerősöm, mint a városban.” Meg kell hagyni, szép társaság lakja fölszín alatti első rétegüket: a két Bolyai sírja, fölötte az almafákkal, Petelei István és felesége, a híres színésznő, Kántorné, Bucherné Szász Piroska, a finom költőnő. Amott egy szabadkőműves építész kriptája, melyet még életében készíttetett, szobordíszén éppen a követ rakja ormóttalan kötényben. A somostetei elhanyagolt polgári lövölde és a csúcson a városra vigyázó Bernády-villa közelében fölfedezészámba megy egy icike-picike, nagyon régi zsidótemető, mely maga is meghalt; nemcsak mert használatlan, hanem azért is, mert azóta megengedték már, hogy a zsidók is kényelmesen, a város szélén temetkezhessenek, mint a többi honpolgár. Ebben immár mindenki egyforma. Ebbéli jogában. Sőt! — mondanák a zsidók, akik nem helyeslik a secessiót in montem sacrum. Adják ők is már alább, igaz, hogy a keresztyének rossz példájára fénnel és márvánnyal, szinte azt mondtam, komforttal, ők is hiúság vásárát csinálnak az örök nyugvóhelyből.

AZ ISKOLÁK

Hol nő fel a mai magyar ifjúság? Marosvásárhely iskolaváros, mely szeptemberben fiatalodik és az impériumváltozás óta kétnyelvű utcalármával kezdi meg értelmi idényét. (A Kossuth Lajos és Arany János utcai gettóbeli zsidógyerekek csak a szüleikkel beszélnek jiddisül, egymás közt magyarul civakodnak.) Marosvásárhely iskolaváros, ezt az ősi, de mindig vitatott tényt csak megerősítette a hatalomváltozás, mely az itteni régi, jeles jogászságot ugyancsak megritkította, s a magyar szellemfront első lövészárkaiba még inkább kitolta a nevelőgárdát. Ma is, mint egykor, ez a nevelőrend az első osztályú kultúrafogyasztó, bár anyagiakban és közéleti tekintélyben

most is előttük állnak más lateiner osztályok. A politika látható pozícióiban például alig tűrik meg a megszokott bankügyészek az entellektüelt. Pedig a tanulóifjúság (tehát a jövő) és irányítói adnak nyomatókat a magyar műveltség minden hangos vagy súlytalan megmozdulásának, koncert, művészestély általuk népesül, gazdaságilag is fontosak, mint városi fogyasztók, minden rájuk fordított gond egy biztosított porcika magyar életfolytatás. Politikánk rövidesen nyelvi kultúrküzdelemmé lett, miután a gazdasági harc néma. Az úgynevezett Bernády-éra alatt annyi új iskolaépület emelkedett és annyi iskolatípus keletkezett itt, hogy a hatalom örökösei, a románok, eddig, 17 év alatt 1, azaz egy állami elemi iskolát építettek a meglevő romanizált 6-7 mellé, s ezt is Bernády román uralom alatti polgármestersége idején. A román fiú- és leánylíceumot, kereskedelmi fiú- és leányiskolát, katonai líceumot, tanítóképzőt (mely időnként leépül, aztán kormányválság után újraéled), fa- és fémipariskolát mind kész épületbe helyezhették, miután onnét a megfelelő, vagy más magyar iskolafajtaát kiemelték és megszüntették. Az átvett és adoptált iskolákból kihaltak, vagy meg sem kezdték a magyar szekciókat, fő törekvésük neofita tanintézetek regáti vagy erdélyi román ifjúsággal való gyors és fokozatos benépesítése volt, ami annyira sikerült, hogy náluk is, mint magyar oldalon, hamarosan túl sok lett a diplomás kenyértelenek száma. A regáti tanszemélyzet szépecskén vett részt ebben a nekizsendülő iskolaéletben, a visszaszorított erdélyiek csak a Maniu-kormány idején lélegzettek kissé élénkebben és támadtak perrel némely gyanús képesítésű ókiráltság-beli tanférfiúra.

Az átvett és nacionalizált állami és városi iskolák mellett megmaradt még kisebbségi magyarnak az államsegély nélkül éppen csak vegetálónak a majd négyszázéves, mert Sárospatakról Gyulafehérváron át ide menekített, egykor főiskola jellegű református kollégium — talán helyesen mondom: Bolyai-kollégium — főgimnáziuma és elemi iskolája. A kevésbé népes római katolikus főgimnázium most épült le algimnáziummá (a magyar felekezeti közti iskolaegyezmény értelmében), ugyanakkor Kézdivásárhelyről ide helyezték a római katolikus tanítóképzőt. Hogy mennyi még a kisebbségi magyar tanuló, az állami ünnepeken látszik, a kivonulásokon, és hogy meny-

nyi volt itt a tanférfiú, tanár- és tanítónő, az meg a rostáló nyelvvizsgálókon tűnt fel nekem. A ref. egyház és a kat. zárda egy-egy elemi leányiskolát és leány-algimnáziumot tart fenn, a reformátusok Bethlen Kata-internátust, azonkívül még a Ferenc-rendi barátok is tanítanak népes elemi fiúiskolájukban. A minorita-szerzet csak néhány teológust nevel ősi rendházában.

Az iparkamara és néhány lelkes városi ember, élükön az agilis Csiszár Lajos építésszel, fönntartanak még egy magyar iparostanoncotthont, melyet Kakucs György, egy lelkes és sokoldalú székely nevelő igazgat. Még szakönképzőkört és dalárdát is szervezett intézetében. Ez utóbbi intézmény mintájára állami segítséggel most épül egy román iparostanoncotthon. A tisztviselőtelepen több villából alakítottak egy francia líceumot, mely állami ellenőrzés alatt francia és román tanerőkkel terjeszti a francia műveltséget.

1929-ig, míg le nem zárták, a munkásotthonon fönntartott egy eleven életű szabadlíceumot, melynek előadói a helyi nem szocialista legjobb értelmiségből is rekrutálódtak, nagyszámú hallgatósága pedig munkásból és radikális polgárból állt. Ez iskola mozgatója, értelmi vezére sokáig Simó Géza volt, nyugalmazott városi polg. iskolai tanár, aki makacs székely transsylvanizmusában Wilsonnak képzelve magát, 1918-ban sürgönyben üdvözölte Jászi Oszkárt, az akkori nemzetiségi minisztert, és a trianoni szerződés megkötéséig a belgrádi fegyverszünethez ragaszkodva nem egyszer ismerkedett meg a hatóságok túlerejével. A munkásotthont néhai Halász József volt bankigazgató alapította. Végül még több évig iskolaszerűen élt az Erdélyi Helikon irodalmi líceuma, melynek előadói R. Berde Mária (míg Váradra át nem helyezték, mint állami tanárnőt), Kabdebó Erna és e sorok írója. Szervezői voltak néhai dr. Szilágyi Jánosné és dr. Csiki Lászlóné, valamint gróf Bissingen Erzsébet, minden jótékony és művészi munka öntudatos megbízhatója és Kuncz Aladár Fekete kolostorának Ralph Murray-vel együtt angolra fordítója. A Helikon-líceum egyetlen célja volt az irodalmi műveltség emelése.

Csiszár Lajosnak évekig vesszőparipája volt egy Marosvásárhelyt fölállítandó magyar felsőbb ipariskola. Mások magyar felsőkereskedelmet vagy gazdasági iskolát sürgetnek.

Azért valljuk, hogy fontos a város magyarja, és ilyen tudatban nem

halljuk gúnynak e negyvenezres kisváros „székely főváros”-nak jelölését. A sajtó él is e névvel, a törzslakosság nem, vagy csak ritkán. De mindenkinek megdobbant itt a szíve, mikor néhányan (természetesen Bernády is, később néhai Vértes Oszkár dr., nőgyógyász tanár a szanatóriumban) megkezdtük annak idején a Marosvásárhelyt fölállítandó magyar kisebbségi tudományegyetem követelését. „Behüt dich Gott, es wär zu schön gewesen”, ez is, mint a kollégium előtti téren a Bolyai-emlékmű, még pium desideriumnak is túl merész. Mégis, bár ma megint elemi iskoláink védelménél tartunk, azok voltak eddigelé a romániai magyar kisebbség legszebb álmai...

A KULTURÁLIS ÉLET

Az utolsó évek fojtott levegőjében legjelentősebb kultúrtényezővé a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság lett. Írók, művészek és kultúremberek együttese ez, mely most néhány éve adta ki alapításának félszázados emlékére Ünnepi könyvét. Híresebb aktív tagjai s vezérei voltak: Tolnai Lajos, Petelei István, Szabolcska Mihály és Benedek Elek. Mostani virágzását annak köszönheti, hogy a dilettantizmust az érdekeltek heves ellenállása mellett félreállította, és egész Erdély területéről tagjai közé hívta az élő író- és művészegyéniségeket. A fiatal nemzedék is itt jut először szóhoz. A tagszaporítást Tóthfalussy József ny. ref. esperes elnöksége alatt kezdték, mikor pedig Kemény János báró, az erdélyi Helikon fiatal írógazdája átvette az elnökséget, példás iramot diktált az erdélyi magyar városok hasonló jellegű, de jórészt szunnyadó intézményeinek, mintegy kötelelességteljesítésre galvanizálta a kisebbségi művelődés hivatottjait. E társaság munkaértékének (számos fölolvás, előadást, irodalmi ünnepség és könyvkiadás) emelését csak olyan vezetőtársak segítségével lehetett elérni, mint R. Berde Mária. Az egész város pótolhatatlan intellektuális veszteségnek érezte az írók kényszerű Váradra távozását. A Kemény Zsigmond Társaság műsorkészítő főtitkára, spiritus rektora pedig Sényi László, akinek magyar kultúrfanatizmusa és éles hírlapíró-csatái megmozdították, szinte fölverték és elevenen tartották Marosvásárhely és környéke művelődési hajlamait.

Ó, a művelődés, mennyi gúny és ragaszkodás, mennyi értetlenség és naiv lelkesedés, mennyi önvédelem és dac tapadt e fogalomhoz az impériumváltozás óta a székely fővárosban! 1919 elején, a kínpadra vont magyar lélek hónapjaiban egy civilbe öltözni alig tudott, volt háborús főorvos járta velem a várost. Majdnem házról-házra tola-kodtunk a szemüveges úrral, hogy előfizetőket gyűjtsünk egy akkor induló erdélyi revűre. A kérdezősködő, morózus polgároknak, fogla-latoskodó háziasszonyoknak azt feleltük, hogy Zord Idő lesz a heti vagy félhavi irodalmi lap címe. „Bíza, elég zord az idő!” — rázták a fejüket a két házaló felé, és egy szubintelligens bankigazgató legyin-tett a nem éppen nyájas szerkesztőjelöltnek: „Most más dolgok vannak, nem lapszerkesztés!” Azért Osvát Kálmán megindította lapját, bár Szabó Dezső szózata akkoriban hallatszott ide, hogy „Erdélyt nem lehet betűvel megmenteni!” Osvát betűt betűre vetett, és olyan parázs verekedést kezdett a székely fővárosban, annyira elfoglalta a „honfibu” és a valódi szenvedés magyarjainak figyelmét, hogy lapja egy esztendő leforgása alatt szellemi fémjelzést adott jóformán valamennyi munkatársának. A szerkesztő persze nemcsak írt, hanem éhezett is, klubot alakított művészekből, nyomdaszámlá-kat fizetett a frappírozott és konferánszokkal mulattatott fináncka-pacitások és a tényleges olvasóközönség zsebéből, cenzúrán átbujkálva bírálta az impériumot és a repatriáló „sarki mártírokat”. Pestet se kímélte, mire kitiltották lapját Magyarországról; pályadíjat tűzött ki novellára, versre, fölfedezte Nyírő Józsefet, Tompa Lászlót, Nagy Emmát, Sipos Domokost, Balogh Endrét, s megnyerte irodalmi szerkesztőül Berde Máriát. Közben nyakra-főre párbajozott, és tö-reetlenül sivította szellemes és kíméletlen cikkeit, ontotta lapjának aktuális, ínycsiklandó „Generalsaft”-ját, megválaszolt minden pamf-letet, pletykát és denunciaciót, mely ellene tört, és mint egy évtized-del előbb a monoklis Szász Ödön s valaha a satirikus kulcsregényíró, Tolnai Lajos, megsebzett és kikezdett helyi politikai és társadalmi tekintélyeket, ha bármilyen okból kártékonyaknak érezte őket az óriásit változott, a kisebbségivé desztillált magyar közéletben. Végül megvette lapját a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság, de nélküle. Így már csak fél évig bírta a revű, és kimúlt, hogy különben egyes politikai szerkesztője makulaturapapírnak adhatta el a lap megma-

radt példányszámait. Ezért történt aztán, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elkésett, amikor a Zord Idő egy teljes példányát kérte, mert az abban megjelent Berde-regény, a Romuald és Adriana megnyerte az Ormódy-díjat. Osvát pedig Erdélyi Levelek, majd Kalauz címen hamar bukó, de ragyogó elevenségű, publicisztikában komoly magyar színvonalat jelentő lapokat adott ki, majd Kolozsvárt, később Temesvárt próbálkozott még Fölösleges Ember címen lapindítással, és csak lassú visszavonulásban, csikorgó foggal hagyta el végül Erdélyt. Távozása nemcsak Marosvásárhelynek, hanem az erdélyi irodalomnak, különösen a kritikának fájdalmas vesztesége. Nem is szólva arról, hogy az erdélyi magyar kisebbségi politika is benne vesztette el akkori legkomolyabb számontartóját, aktivitásának bírálóját.

Mellette munkában láttuk a város legjobb erőit, akiknek jó része alig mozdult azóta. Antalffy Endre dr., a mai Erdély egyetlen orientalistája és bizonyára legjobb szónoka, jó ideje kerüli a tőle méltán sokat váró írói nyilvánosságot. Nagy néha ismertet egy-egy ritka könyvet az Erdélyi Helikonban vagy Jorga Miklós tudományos revüjében, időnként megszólal a Kemény Zsigmond Társaságban, üdítően finom „Vecsernyéiben” az írás és a gondolkodás témáit feszegetve Coignard abbéként. Mint Keleten jártas tudós, ismertette a pesti Világirodalmi Lexikonban a perzsa és arab írókat, török irodalmi kutatásaira rég fölfigyelt a román tudomány. Mivel a Nemzeti Tanács elnöke volt, később gyűlölködő és alacsony intrikával orozták körül generózus és finom alakját, de mint lélekbeli „magister elegantiarum”, soha még válaszra sem méltatta a támadásokat. Sztoikusán nézi a kisvárost, és gyermekével, vagy keleti nyelvek, héber, román és angol költők remekeinek fordításával feledteti magasba indult életpályája félbemaradását. Legjellemzőbb, hogy ezt a várost, melyben sokáig csak a legkülönbek becsülték, soha senki nem tanította annyi szépségre és bölcsességre, mint Antalffy Endre, aki jóformán minden kulturális dobogón a legtöbbet szerepel zenetörténeti, irodalmi, művészeti és tudományos előadásaival.

Tudós társa Büchler Pál dr., aki a fent említett lexikonban a szanszkrit irodalmat ismertette. Büchler angliai és németországi tanulmányai alapján, miután szanszkritből lefordította és kiadta

Manu törvényét, meghívást nyert a szegedi egyetem indogermán tanszékére, azonban ezt a tanszékot végül takarékosági okokból nem állították föl. Azóta a nagy képzettségű tudós csak ritkán jelentkezik erdélyi folyóiratokban. Goethe Reinecke Fuchsát is lefordította s most adja ki. Néhai Dékány Kálmán doktort, a történettudóst és a kolozsvári egyetem magántanárát korai halála akadályozta meg mind szélesedő történetírói munkájában. Özvegye, most Bánffy Endre báróné, aki verseket írt, súlyos betegen került el a városból. Balogh Endre, a novellista Petelei tehetséges követője meghalt. Osvát egyik fölfedezettje, Donáth László a Pásztortűz egyik legnépszerűbb elbeszélője lett.

A város írói külön fejezetet érdemelnének. Itt élt e század elején Buchnerné Szász Piroska (később Mikes Lajosné), a költőnő. A háború alatt jelentek meg pesti szépirodalmi lapokban Doleschallné Vitályos Emma versei. Trianon után e város szellemi forradalmában vezető szerepet játszott R. Berde Mária, ki ezt az itteni mozgalmat Szentségvivők című regényében meg is írta. Nagy viharral járt nálunk Nagy Emma költészete, melynek feminin zenei lázadása jótékonyan indította meg a vers barátainak és ellenségeinek harcát. A szellemes Kabdebó Erna újabban pezsdült írásra, a Pásztortűzben egy külön társadalmi (s nem társasági) megbeszélő műfajt kreált köztetszés mellett. Szociális irányú írásaival, Szővőlány című könyvével föltűnt Metzné Hegyi Ilona, a Brassói Lapokban közölt angol könyvismertetésekkel Sebestyénné Hajós Alice.

Lakatos Imre dr. Kolozsvárra került Kuncz Aladár hívására, s ott írja most Erdély legkomolyabb lapjaiban tanulmányait. Kapussy Imre dr. Győrött elégedetlenkedik, miután Erdélyben nem tudta megvalósítani, amiért írásban agitált, a Sanderson-féle angol középiskolát. Csergő Tamás, aki egy Petőfi-émlékkönyvet adott ki Erdély legjobb szellemeinek segítségével, jellemző tanártípusa volt a mindig megújulásra kész székelységnek: lelkes magyarsága és modern nevelőmunkája, melyet tollal is szép eredménnyel folytatott, sokban járult hozzá e város ifjúsága színvonalának emeléséhez.

Sok intellektüelt vont el a mai életküzdelem a tolltól. Elsősorban Szígyártó Gábor munkáját nélkülözzük, miután a várospolitikai magához húzta nem kevésbé hasznos tevékenységre. Egykori két tanul-

mányára emlékezünk, a pesti sajtó és az erdélyi szász lapok is nagy figyelemmel taglalták az Erdélyi vasútpolitika címen, 1914-ben kiadott könyvet, és az 1917-ben, a Kemény Zsigmond Társaság kiadásában megjelent Szózat című broszúrát. Az előbbiben fölpanaszolja Erdély közútjainak elhanyagoltságát, Széchenyi programjának elmulasztását, a székely vidékek vasút nélkül maradását, a második fővonal (Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csikszereda, Gyimes) hiányát. Annyi bizonyos, hogy Marosvásárhelynek ma sincs a szükségnek megfelelő pályaudvara (igaz, hogy mostani forgalmának talán elég). A székely körvasúton kívül még kétfelé induló keskeny nyomtávú vicinális, a mezőbándi és a Szováta—parajdi is nehezíti ezt a forgalmat, melynek lebonyolítására az alsó nagyobb és felső kisebb indóházon kívül még egy rendező-pályaudvar is épült a világháború alatt. A három helyett több volna egy, mely a város normális gazdasági viszonyaihoz mértén működhetnék. A Szózatot is józan előrelátás és okosság diktálta annak idején. Azt követelte az író, hogy Erdély nemzetiségi többségű vidékein a közigazgatás teljesen román vagy német legyen, s a magyar nyelv csak paritásosan, az állammal való érintkezésben maradjon használatos. A magyarság csak védekező politikát folytasson itt, sehol se legyen nálunk impérium jellege a három nyelvű országrészen. Valami kantonális szervezethez lebegett Szígyártó szeme előtt; persze a háború akkori hangulatában csak sajtóvisszhangja támadt a röpiratnak. Ma ezek a könyvek bátran helyezhetők a transzilván gondolkodás első ígéretes szülöttei közé. Kár, hogy nem születtek még meg román testvéreik...

Az erdélyi tudományos munkában innét láttuk föltűnni dr. Ziegler Károlyt, a több nyelvű előadót, aki a Zord Idő állandó munkatársa volt, dr. Löwy Ferencet, aki a szombatosok irodalmát jól ismeri, dr. Róth Jenőt, aki feleségével, R. Berde Máriával Váradra költözött: Róth irodalmunknak éles szemű bírálójaként ma az Erdélyi Magyar Írórend lektora. Világpolitikai és világgazdasági cikkeivel ismert lett (az Erdélyi Múzeum című folyóiratban) Horváth József, míg dr. Farczady Elek, a Kemény Zsigmond Társaság másodtitkára francia irodalmi ismertetésekkel és fordításokkal indult. Dr. Schmidt Béla egy népszerű orvosi szaklapot szerkeszt, dr. Turnowszky Mór pedig

haláláig el nem pihent pszichológiai és orvosi cikkeivel bécsi és erdélyi szaklapokban. Tróznér Lajos, a Kemény Zsigmond Társaság alelnöke a székely népművészet egyik ismertetője, Tóthfalussy József egyházi könyveket adott ki. Régi tagja a Kemény Zsigmond Társaságnak Morvay Zoltán hírlapíró és több népszerű regény szerzője, ki még Ady Endrével együtt szerkesztett lapot Debrecenben, azután Gulyás Károly, a Teleki-könyvtár őre, számos kultúrtörténeti cikk, irodalmi tanulmány és mese szerzője, az erdélyi sajtó és néhai Benedek Elek állandó munkatársa, végül Paál Gusztáv kultúrpolitikus.

A SZÍNHÁZ

Sehol sem olyan meddő a tettekreész férfiak kezdeményezése, mint a kisebbségi színház-soron. Hiábavaló volt Lécfalvi Bodor Pál mondává lett jótékonykodása a színház körül, színpártoló szenvedélye és minden kulturális lehetőség készséges fölkarolása. Itt folyt el a kisebbségi közöny homokján Morvay Zoltán színházba terelendő közönségakciója, mely csak egy-két évig volt sikeres. Heti öt estére minden helyet betöltött, és biztosította ezáltal minden darab ötszöri előadását. Hol vagyunk ma ettől? És hol vagyunk akkori színházunk színvonalától? Pedig itt szép történelme van a színpadnak, Kántornétől kezdve még nevek is bőven termettek az első aktorsorokból: Beregi Oszkár itt indult (Bernády idejében, ahogy ő maga jelentette mostanában nálunk a színpadról), Tőkés Annyt itt protezsálta már Sényi László, az ízlésmester, és itt próbált évtizedeken át rengeteg jó és országos névvel színházat csinálni a Bulyovszky-unoka, Szilágyi Dezső színidirektor...

Vannak strandok, futballpályák, szőlők, korzók, kávéházak, cukrászdák, flekkenfészkek és mozik. Jó színház kevésbé. Titkon vigasztalódtam: a zsidó kultúrház az igényes közönség illúzióinak kielégítésére nem alkalmas még túlnyomó részt játszott operettben sem. Aztán a vidéki színészek közül kevés a meghallgatható. Akinek pénze van, Kolozsvárra, sőt Pestre megy a szezonlágerek meghallgatására, és hogy a divattól el ne maradjon, szellemi rekreációra. Idehaza pedig csak *támogatja* a színházat, nem gyönyörködni és

tanulni megy a néha itt is jó Thália-templomba. Valaha hiába házalt egy jobb együttesnek Sényi László a feleségével, Toldalagi Anna grófnővel, hogy bérlettel biztosítsa a trupp életét: amíg teherterhel a színház, nem szórakozóhely, elbukik. Mert akinek kevés a pénze vagy nincs, az csak a moziig lát már. Exotikus sztárnevek röpködnek a levegőben, minden héten mást kennek a hirdetőoszlopokra, és ezeken túl a szalonokban sokáig csak Pitigrilli neve jelentett csiklandós irodalmi szenzációt.

FESTŐK, MUZSIKUSOK

Sokan járnak-kelnek itt, vagy vándorolnak Bukarestbe, hogy egy-egy székely álmat megvalósítsanak. Jeddy Sándor a román fővárosban meg tud élni, Timár szobrász is ott él, a Ringler testvérek ott adják el iparművészetük termékeit, míg a most elhalt Bedőházy Katinka Kemény János falujában tanította szőnyegszövésre a magyar és román népet. Innen szállt magasra Dózsa Géza magyar festő is, s már kisebbségi sorsban itt próbál existenciát teremteni a Párizsban és Pesten is elismert, mert díjakat nyert Bordy András, a portréfestő, akinek természeti akvarelljei is jól kelnek nálunk. Vidát is, Bordyt is Gulyás Károly dédelgetése segítette előbbre, s az ő figyelmeztetésére Bernády György s tán mások is adtak anyagi támogatást e székely tehetségek kitermelésére.

Festőink közt a legnagyobb név Vida Árpád volt, akinek tehetségét máig sem érte utol senki. Demeter Róbert, Erdély talán legnépszerűbb kortárs portréfestője, a Kultúrpalota legutolsó magyar gondnoka volt. Élő festőink közül ismertek: Marthy Pál, még inkább Hajós Károly, akinek közkedveltek akvarelljei, tollrajz illusztrációi megjelentek az Erdélyi Helikonban is, a városi képtár őre, Ciupe Aurél, aki Bukarestben többször nyert állami díjat és a Kultúrpalotában festőiskolát is vezet.

Koncerténekesnőink közül sokat szerepelnek: Köllőné Vojtekovits Olga és Kálnoki Bedő Emma. Iparművésznőnk volt a most elhalt Bedőházy Katinka és a Bukarestbe költözött Jeddy Sándor. A vásárhelyi művészetnek a magyar világban koncentrált otthona volt a

Bernády alapította kultúrház (Komor—Jakab tervezte), hol a zeneiskola is otthont talált néhai Metz Albert igazgatósága alatt. Ez a tehetséges zeneszerző (akinek fia Metz István dr., egyike a város jobb tollú íróinak) ide gyűjtötte Pest néhány nevesebb muzsikusát. Így László Árpád zongoraművész és zeneszerző, akinek Consolation című ifjúkori műve most nyert országközi díjat, Haják Károly, első hegedűvirtuózunk, akinek több művét ismerik a hangversenytermekben országszerte, Zsizsmann Rezső orgonaművész, aki azóta Kolozsvárra költözött, s ez érezhetően kárára van zeneéletünknek, továbbá Chován Richárd és Erkel Sarolta zongoraművészek, az Amerikába költözött Simor Jenő hegedűművész és Tonházy Ferenc gordonkavirtuóz. Sajnos, ez imert nevek viselőit a türelmetlen sovinizmus vagy elkedvetlenítette, vagy nyugdíjazással elküldte pozícióikból. Utoljára Haják Károly került ki nyelvvizsgával az iskolából, úgyhogy már csak Chován, Kozma Géza és Metz Piroska nevű magyar tanárok működnek a zeneiskolában. Új román erők eddig nemigen jelentkeztek. Intelligens és zeneszerzésben Bartókra esküvő tehetség Vancea Zénó, aki a Kemény Zsigmond Társaság egyik zenepályázatának első díját nyerte meg, a fiatal Tróznér József második díjat kapott zeneművei előtt. Vancea számos erdélyi költő versét is megzenésítette (Áprily, Berde, Szombati Szabó) zajos pódiumsikerrel. Újabban tűnt föl hangversenyeivel Chilf Miklós, aki olasz hatás alatt írja zeneműveit. Énekművészetünk régi nagy tehetsége volt Gömöryné Maleczky Mariska és néhány évig R. Heltai Ida, volt berlini operaénekesnő, aki a román fővárosba távozott. Legjobb zongorakísérőnk a felettebb muzikális Láni Oszkár dr. A romanizáló célzat most emelte ki énektanári állásából Ch. Szilágyi Erzsébetet.

Akinek sok e kultúrnév egy kisváros lakosságához (40 000 lélek) mérten, az forduljon a nemzeti alapon leépülő és színvonalban süllyedő zeneiskolától D. Biás Istvánhoz, a vármegye volt levéltárossához, Marosvásárhely történetírójához, vagy dr. Molnár Gábor volt főszolgabíró, most nyugalmazott városi főkönyvtárosshoz, az emlegetett polihisztorhoz. Ezeket az urakat hallgatva állandó kétségek gyötörnek élő művelődési gárdánkkal szemben. Tudjuk ugyan, hogy a halottak tisztelete nagyobb az élőkénél, de mégis. A napokban

elhalt kisgazda szervező, Orbán Balázs, vagy méginkább a csípős nyelvű Szász Károly dr. nevére meg nem ijedünk. Ő, igen, ők derék munkásai voltak a székelységnek, előbbi megcsinálhatta volna Bárdos Péter barátjával az erdélyi magyar kisgazdapártot, az utóbbit pedig Osvát Kálmán gúnyolta Vásárhely Sarcey-jének. Máig is emlékezetes kormánypárti képviselőként való jelentkezése miniszterelnökénél a „magyarigeni” mandátummal: „Hoztam neked, Kegyelmes Uram, egy magyar igent!” Nem érezzük magunkat törpe epigonoknak repatriált jeleseinkre emlékezvén sem: Pálffy Gyulára, az adomázó íróra, és számos szakspecialistára, kik a tudomány több ágában itt mutatták először oroszlánkörmeiket. Jó emlékű repatriáltak még: az Eszterházy-kormány volt belügyminisztere, ifj. Ugron Gábor, azután K. Bedő Sándor, a kitűnő jogász. A forradalom előtti kormánynak két exponense is él a városban: Ugron András, volt beszercei főispán és Incédy Joksmann Nándor, volt marostordai főispán. Az utolsó magyar polgármester, dr. Marthy Ferenc Amerikában lett hírlapíró. Maradandó emlékű jogász volt itt, még a románok is meghagyták a róla elnevezett külvárosi utcanevet, Dózsa Dániel, akinek sírját a közeli Makfalván néhány esztendeje koszorúzta meg a hálás Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság. A nagyszámú repatriáló csoportról karrierhírek keringenek időnként, néha már lesújtó halálhírek is. Az élet sodrában itt általában közöny (ne mondjam: irigység) érzik a kis Magyarországra költözött véreink iránt, egyetlen óriás kivétellel: a minapi miniszterelnököt, aki húsz éve még itt szónokolt a megyeházán, a volt mezősámsondi birtokost legendák veszik körül. Bethlen Istvánt senki sem rója meg, amiért repatriált. Feleségének, Bethlen Margit írónak neve ott olvasható a református kollégium dísztermében egy díszszék karfáján, a Kemény Zsigmond Társaság irodalmi ünnepein...

Az úgynevezett „aranykorszakbeli” nagy nevek : Petelei úr, Benedek Elek és a fenegyerek református pap, Tolnai Lajos kivételével kedves irodalomtörténeti emlékekké lettek. Petelei István halálának negyedszázados évfordulóját most ünnepelte meg a magyar értelmiség, Benedek Elek és Tolnai Lajos, akárcsak a közeli Felfalun lelkészkedett Szabolcska Mihály, műveikben élnek. A kisebbek irodalomtörténeti balsamra szorultak, így Koncz bácsi, az adatokat

közlő volt professzor, a Bolyai-életrajzíró költő-képviselő, Bedőházy János, az „átheista” (materialista) Mentovich Ferenc, Arany János barátja és az Unio-dalok föladatánál kisebb költője, végül a tevékeny Aranka György, akinek Nyelvmívelő Társasága minden diákfülben visszacseng. „Bizony, öcsém — hallom a százéves Magyar Kaszinó viharlított öregeitől —, jóformán minden évtizedben volt itt irodalom s volt itt folyóirat, csak nem hívták revűnek!” És — ezt már csak gondolják, mert sérteni nem akarnak — ama régi írókat nem hívták kisebbségi íróknak. Hanem aztán — nem mondom — következnek nevek, melyek hallatára gyermeki alázattal kértem, amíg élt, a gunyoros öreg kúriai bírót, Jakab Rudolfot: „Meséljen róluk, Méltóságos Uram, mert jól esik!”

S az öregúr elmondta: írótisztelete akkora volt, hogy pesti jogász korában Arany János után lopakodott az Akadémiáig, csakhogy láthassa. Hogy Gyulai Pál itt nevelősködött a szomszédban, egy közeli Teleki-kastélyban, és milyen érdekes, mert nem sejtették még belőle a nagy író. Kemény Zsigmond? Itt jogászoskodott, biztosan megvan a nyoma az akták közt. Bolyai Farkasról meg Jánosról, úgye, nem kell mondjak Öcsémuramnak semmit, könyvekben úgyis föleresztettek róluk minden adomát. Egy-egy nyolcvanéves nyigócás (kereskedő, szatócs) inaskorában kiszolgáltta még, azokhoz forduljon a kollégium körül...

A BOLYAIÁK

A két matematikus emléke, ez már büszkeség a városon! Az utódaik, azok nyugodtan éhezhetnek, de amaz egykori nagyok emléke, az a városi polgárság magántulajdona. Kár, hogy csak Farkasnak van meg a mellszobra a kollégiumban, és egy angol világlap képe: „Bolyai Farkas on the deathbed”, Bolyai Farkas a halálos ágyán. Jánosról már semmilyen arckép sem maradt. A Francia Akadémia kérésére se szolgálhattunk vele. Ellenben koponyájának teteje néhány hajszállal ott látható múzeumunkban. S Kováts Benedek, a könyvtáros tanár minden látogató költőnek kárörömmel mutogatja a Bolyai Farkasversek hamvedrét, egy serleget, melyben elégetett költeményeit

ilyen fölirattal temette a bölcs: „Ha kicsit térnek el a legmagasabb szinttől, lehullnak a mélybe!” (Ilyen kegyetlen csak egy matematikus lehet, a relativitás őse.)

S a „magyar glóbusz”-ból, a „húszmillió magyar” álomból egyetlen tűzálló példánkhöz ragaszkodunk: Bolyai Farkashoz, az átlag fölötti emberhez. Ebből sem a zseni a mintánk, hanem a mozgó kályhakészítő energiája, mely a tudomány új világát munkálta ki önmagából a régi helyébe, János fiából lángeszű elődöt nevelt Einsteinnek, s mégis annyira ép és erős maradt, hogy saját halotti beszédét is hisztéria nélkül, békében tudta még megfogalmazni. Az erdélyi emberség leckéje ő: nem lenni halhatatlanná, de sohasem halni meg egészen...

E nagy nevek hallatára nem jó érzés e városban tollat forgatni: fabatkát sem ér a halhatatlanság! A Kossuthnak, II. Rákóczi Ferencnek és Bemnek emelt politikai szobrok lefordultak román katonák akaratóból, és a Bolyaiak nemzete jó sokáig még csak nem is gondolt arra, hogy más nagy fiai is méltók volnának szobrokra. Bolyai János dédunokái nyomorognak köztünk, pedig eddigelé mégiscsak a Bolyaiak látszanak ki fejjel leginkább Erdélyországból az egész földgömbre. Igaz, hogy az az igazi halhatatlan, akinek jóval száz, esetleg ezer évvel halála után kezdik önteni emlékjét.

Az ötven-hatvanévesek még szeretettel emlegetik (hogy kimerítsem e város intellektusának képét) Jakab Ödön és Kiss Menyhért idetartozását. Előbbi vén diákja volt a kollégiumnak, talán Sándor János, a volt belügyminiszter és Bernády György volt főispán diákkorában tanároskodott is a kollégiumban; Kiss Menyhért innen, a megyeházi politikából indult költőpályára. A legjobb magyar jogi körökben ismert fogalom Sebess Dénes, politikában, közgazdaságban kerül szóba, még könyvét is hallottam emlegetni. Veszteség Krüzselyi Erzsébet elköltözése is közülünk. Az impériumváltozás sokat emlegetett második nemzedéke pedig, mely elhelyezkedési harcát folytatja, lassan-lassan fölvonul az első szellemi arcvonal mögött. Az 1920—30 közti évekből csak két nevet írtam volt Vásárhelyről az emlékezetembe: Bodoni Staibl Miklósét, egy azóta Olaszországban elhalt Áprily-tanítványét és Kertész Andorét, egy szociológiában jól értesült cikkíróét. Azóta a Vásárhelyről indultak közül kivált Kacsó Sándor, aki nemcsak regényeivel, novelláival,

hanem bátor és becsületes publicisztikájával és székely közgazdasági munkájával — aránylag fiatalon — kisebbségi életünknek egyik fönntartó szellemévé emelkedett. Még a háború alatt írt itt először Székely Jenő, akinek regényei és színdarabjai Pesten és Erdélyben jelentek meg. A Csehi család című regénye a Szépmíves Céhnek volt egyik naturalisztikus írósikere.

Mai fiataljaink húsztól negyvenig Erdély lapjaiban most bontogatják szárnyaikat. Büreger Dezsőnek filmszerű regénye jelent meg Spektrum címen, miután Tudomány és Haladás címmel folyóiratot is szerkesztett Erdélyben Láni Oszkár zenésszel együtt. Kisebbségi tanítóregényével és napilaptárcáival most edződik nagyobb nyilvánosság előtt a tehetséges Gagyi László, akinek alighanem sok mondanivalója lesz székely fájának tennivalóiról. Fiatal, lírai kvalitású név kettő is kezd ismét ismertté lenni: Laer József és Révész Imre, ez előbbi aktivista proletárhang, utóbbi a klasszikus harmónia szomszása. Az ún. faluszociológiai mozgalom legjobbjai ifjaink közül dr. Joós Andor és dr. Szilágyi Olivér; mindkettőnek fegyelmezett és biztos tolla ígéret a városi magyar vezetés legjobb utánpótlására.

Last not least, külön oka van, hogy dr. Turnowszky Sándort utoljára hagytam a szellemi Vásárhely weimarias megrajzolásában. 1918-ban, két politikai röpirata után, az itteni Nemzeti Tanácsból váratlanul föllendült az országos Radikális Párt főtitkárává. A Huszadik Század régi munkatársaként társadalomtudományi elméleteken vitatkozott abban az időben, amikor a választásokat kiíratni és a háború s forradalom által megbolygatott országot konszolidálni kellett volna. Sokszor hasznos, mindig szellemes társadalomtudományi cikke idegenek Erdélyben is, mert nem alkotó elme, bár kisebbségi soron nem szólt még hozzá haszontalan kérdéshez. Megírta a székely főváros mai szociális demográfiáját az egykor itt tanároskodott Braun Róbert 1912-ből datált cikke alapján — összehasonlításul. Megállapította, hogy a mostani demokrata világ proletariátusa (nem a lumpenproletariátus) életszínvonalban, lakásban, élelemben, kultúrigényben mélyen alája szállt az egykori magyar (ma „reakciós”-nak (?) nevezett) korabeli alsóbb néposztályokénál. Ugyancsak ő szerzett volt összeköttetést Erdélyből Capri báróval Pán-Európa eszmei terjesztésére. Néhány éve jelent meg Nagyvára-

don Turnowszky regényes életrajzának első része: cinizmus és szentimentalizmus úgy váltakozik benne, mint bosszú és könny egy diszharmonikus lélekben. A mű címe: Marosportustól Moszkváig.

A KÖZVÉLEMÉNY

A várospolitikai életben szinte túlságosan is érvényesül — a magyar fönnyaradás föltétlen hasznára — a szerszámok szerint fegyverkező, pártoskodó, csoportosuló kispolgári kézmívesszellem. Politikai szükség — s elméletben ez nem is baj — ezekkel a céhekkal, az erősen kiépült társulati összetartással való számolás, ha valami üdvös reform készülne a városban. Édeskeveset jelent ez a korporatív hang a kisebbségi magyarság mai tartalmából. „Utánam, panitiak!” — e kiáltással fejezik ki ezt az ürességet nálunk, mert a Panitról bevezérelt paraszti szavazókat a kortes így vezényelte maga után, s nem vette észre, hogy a panitiak rég elkanyarodtak a háta mögül más táborba. Ez a „paniti” szellem jut kifejezésre a „flekken”-es kocsmák perdöntő fontosságában is, a közösen rágcsált sült hús és a borvizes bor meg a vargabéles judiciumában. Pedig amit ez a szász eredetű szó jelent, a flekken, az nem rossz étel a borral kevert paprikába mártva, csak éppen a közügyeket kéne másnap és otthon intézni. Különben mióta a románok, zsidók is flekkeneznek, esett a közügyi flekken jelentősége. Meg is siratta ezt Kováts Elek, aki méltán egyike a város legnépszerűbb embereinek. Szinte egyesíti magában a város összes hibáját és jelességét. Agilis és makacs, autodidakta és értelmes, konzervatív és lelkes, többnyire ő jut szónoklataival a tömeghez legközelebb, egyszerűen azért, mert olyan, mint a tömeg.

Mai kisebbségi jelenség a volt kamarai képviselő, dr. Ferenczy Zsigmond. Az iparosság reprezentáns vezére ma szellemiekben Csiszár Lajos, aki publicisztikát is folytat, és Bustya Béla, aki több ízben volt városi tanácsos, mint iparosvezető.

Hogy milyen a tömeg, melyet vezetnek? Vagy tíz évig a sokaság láthatatlanul, titkon és gyorsan bal felé hajlott. Nem hittünk a szemünknek, mennyi kommunista szavazat volt itt! Majdnem annyi, amennyi a polgárságé. Csak a legújabb román és nyugat-európai

fasiszta hullám állította meg ezt a bal felé tolódást. A magyar „október” Erdélyben ma is az első fronton küzd a magyarságáért.

Azóta a sovinizmus megváltoztatta ezt az arányt a város gondolkodásában, de azért nagyon értelmesen írta egyik helyi lapban Radó Sándor, a magyar párt által többször deznált polgármesterhelyettes, hogy itt volna a tizenkettedik óra, melyben minden parádé és politika felfüggesztendő. Sürgős közmunka kell, a legjobb társadalmi békítő. És felsorolja a teendőket, melyek az egyetlen komoly antibolsevista és antisovén propagandát jelentik mindenütt. De azóta évek teltek el, hangos az ország a forrongó nacionalizmustól, és forog minden tovább régi, keserű levében. A politika, mely önmagát eszi meg, s a tétlenséget és mohó szerzésvágyat különböző pártneveken variálja, ez van csak előtérben.

A közvélemény? Mivel bajlódik a városi közvélemény? Elsősorban a sérelmekkel, melyek Dandea Emil időközi bizottsági elnök részéről érik, tehát a romanizáló program keresztülvitelével. Ma ez, holnap az, tegnap, tegnapelőtt s holnapután amaz került ki állásából a román nyelv nemtudása miatt...

De én most nem a politikai, hanem a magyar társadalmi közvéleménnyel foglalkozom. A pesti Pátria-klubban 1923-ban azt kérdezte tőlem Thoroczkai Wiegand Ede, az innen kiszármazott jeles építőművész, aki Vásárhelyt teleépítette Bernády György idején ízléses és egyéni villácskákkal, hogy még mindig a zsidók csinálják-e Erdélyben a közvéleményt. Én, mint jó vásárhelyi, mit felelhettem volna rá egyebet: „Te ne tudnád, hogy Vásárhelyt ki csinálja negyedszázad óta a közvéleményt? Megnyugtatlak, sem a zsidók, sem Sebes Jenő dr., csakis Bernády György dr.”

Nemde, nyájas olvasó, ez volt a helyes felelet. Bernády György dr., volt rendőrfőkapitány, országgyűlési képviselő, polgármester, majd főispán s az impériumváltozás után az első liberális éra alatt kiszorított Dandea Emil dr. magyarellenes uralma után újra volt polgármester — méltán forrt össze városával! Jóformán a maga képére teremtette ezt a várost és úgy nőtt össze vele, mint hajdan Borsos Tamás, a székely központnak első nagy főbírája. A Bernády-kultusz iskolapéldája lehetne a polgári tekintélytiszteletnek. Bernády páfordulásait mindig a város érdekében tette, ő maga vagyont nem

szerzett, inkább elreprezentálta az övét — mondják nekem különböző társadalmi osztálybeli hívei (de ellenségei is), akik közt lateinert, bankigazgatót, székely kortest és kisutcabéli Bocskay-hajdúivadékot egyformán találni. És volt idő, midőn az erdélyi kisebbségi sajtó nagyobb és nyomósabb fele, élén az országrész urbánus legjobbjával, az ő országos magyarpárti elnökségét követelte, hogy megkezdődjék már akkor, a kisebbségi sors beköszöntésekor, a magyar kisebbségpolitikai vezetőség demokratizálása főntről lefelé.

Bernády mégis elmulasztotta akkor a döntő pillanatot, melyben szerencsésen hathatott volna a magyar kisebbségi politika belső élénkítésére, az önmagunk iránt való érdeklődés fönntartására, egy szervezettebb akarat (amilyen az övé) kinevelésére. Termékenyítőbb lett volna még egy elnökválasztási bukása is valamelyik jelentéktelen mágnással szemben. A Magyar Párt nagyobb tabunak bizonyult Bernádynál — egészen a városi tanácsválasztásig. Akkor egyszerre 1200 titkos szavazatot kapott a polgárvezér. E külön blokkjával harcolt a helyi magyarpárti tagozattal szövetségben nemzeti parasztpárt ellen. Igaz, hogy csak harmadik lett a „dolgozók” mögött, de a magyar kispolgárok zömét, majd a felét sikerült neki még magas korban is a maga oldalára vonni és a városházára ellenzéknek hetedmagával bejutni. Tehát nemzetiparasztpárti uralom idején meg tudta akadályozni Popescu Adrián dr. választott polgármesteri lehetőségét, mire az visszavonult a tanácsházból. Elvi sikere volt ezzel Bernádynak, mert a székely fővárosba magyar polgármestert követelt. (Hol vagyunk ma, a második Dandea-uralom idején ennek lehetőségétől?)

Ezt az elvi sikert szokott harcmódorával személyi csatározásban érte el. Bernády kíméletlen, ha ellenségeskedik, s mint teljhatalmú gazda, tud jutalmakat osztani. Bernády, aki egyedül volna alkalmas magyar részről a polgármesteri székbe (mai 70 évével is!), azóta kibékült a helyi magyar párttagozattal, melynek most Sebess Jenő dr. az elnöke. Visszalépett az Országos Magyar Pártba is.

Kár volt Bernádynak, hogy mikor visszalépett, nem kezdett országos, hanem helyi várospolitikát. Bernády ereje többre való, mint helyi tanácsalakításokra...

E taktikai tülekedések azonban nem zavarják a lényegét, a távlatos

ítéletet: Bernády György dr. szerencsés inspiráltsága, ihlete, építető megszállottsága csinált ebből a majd egészen jelentéktelen városból egy számba veendő, modern külsejű, nemcsak aszfalttal beburkolt, hanem szellemében is fejlődésképes várost. Lehet, hogy úgy járt Vásárhelyel, mint Jókai egykori román vajdája, aki a szultántól új, gyönyörű kaftánt kapott ajándékba, aztán kénytelen önmagát, a kastélyát és udvarát, lassanként a székvárosát is a kaftánhoz adjusztálni, megszépíteni. Bernády Amerikában is járt tanulmányúton, és onnan kábelezett állítólag, hogy még egy emeletet a kultúrpalotára (nagyon magasak ott a házak!), de ne felejtjük, hogy magát a kaftánt is Bernády koldulta ki Pesten. A Mívelődési Házat ő erőszakolta és „uzsukálta” ki a szakreferenseknél, néhány jóval nagyobb magyar város mintájára. Lehet az is, hogy polgármestersége, főispánsága (és kilátásba helyezett államtitkársága) volt ez a kaftán: restellte, hogy olyan szegényes ez az ő székhelye — soha hasznosabb hiúságot! —, azért diktált egyszerre akkora iramot 1910 táján a középítésnek!

Fantasztikusan beadósította a várost; de Uramisten, milyen kicsi összeg lett ez a pénz! Bagatell! — mondtuk viszonylagos vidámsággal. Igaz, hogy a város modernségének költségei a magyarság és a világ devalválódásával egyenes arányban értéktelenedtek el s úgyszólván a budget mellényzsebéből teltek ki, mint Kecskeméten Kada Elek idején az ártézi kút néhány nagyparaszti mellényzsebből; no de legalább veszett fejszének a szép nyele kezünkben maradt, a város áll, ha porrá ment is annyi adófizető. De próbálja valaki csak el is gondolni, hogy ma kellene, az „interimér-bizottságosdi” városuralom idején s a mai gazdasági helyzetben mindazt megcsinálni, ami Bernády előtt hiányzott. Azért van, hogy annyi lecserelt fölirat és ekkora várostáblaválság idején is „Épült Bernády György polgármestersége vagy főispánsága alatt” — ez nálunk büszke, komoly fémjelzés.

Ott áll a Romulust és Remust szoptató farkasanya mögött a Lechner-stílusú, karcsú tornyú, szabadkai és kecskeméti társainál föltétlenül szebb városházunk, a Dandea óta átfestett fal- és ablakfestményekkel: mikor benne, az udvarán a földön láttuk a lebontott és Lengyelországba rendelt Bem-szobrot, csillogó, finom etuisnek éreztük a negyvenkilences forradalmi emlék-ékszerünk körül. Mellette hívja ki a pályaudvar felől közelítő utas szemét a Közművelődési

Ház, frontján mesteri reliefekkel a magyar kultúrhistóriából; Aranka György, Mentovich, a Bolyaiak, Petelei, Tolnai Lajos mellszobrai finom lokálpatriotizmust sugallnak. Bent a zeneiskola hangszerei hirdetnek művészetet, a városi könyvtár még túlnyomóan magyar könyvekkel dicsekszik, a tükörteremben és foyerban ablakra és falra festették Kőrösfői Kriesch Aladár és mások a hun-magyar őselet, monda- és balladavilág jeleneteit, a megtestesített székely mítoszt. A képtár olyan értékű és bőséges, amilyen Bukaresten és a szebeni Brukkenthal-Múzeumon kívül sehol sincs az országban. Munkácsytól, Paál Lászlótól s az első román festőtől, Grigorescutól lefelé és klasszikusainktól egészen a legmodernebb mai kisebbségi és román festőinkig szép számmal vannak itt értékes képeink: a jövő szaporulat mindig a mindenkori városfő ízlésétől függ. Gazdag régiségtára is van a Kultúrháznak, Philimon Aurél, akit néhai Demeter Róbert után gondnokká tettek, szakértelemmel bővíti azt a környékbeli (maroskeresztúri) őskori ásatások leleteivel.

A nagyteremben vagy hangversenyteremben, mely az országban kétségtelenül a legszebb, legbővebb férőhelyű, a bejárattal szemben áll Románia leghatalmasabb orgonája, mely a régi Magyarországon is, a pesti Zeneakadémiáé mögött, a második volt. Ide járt le Schmitthauer és Antalffy Zsiros hangversenyezni; az is a város nagystílusú lendületéhez tartozott, hogy (talán a terem kedvéért is) ide jártak előadni évenként vagy időnként Kubelik, Svärdström Valborg, Casals Pablo, minden elsőrangú európai vonósnegyes, Helge Lindberg, Enescu, Dohnányi, Bartók stb. Itt járt a „Nyugat”-gárda stb. A kisváros arányain messze túljártak igényei. Kár, hogy az a legmagasabb divatunk a gazdasági romlás folytán elmúlóban van. Most a Kemény Zsigmond Társaság hoz le időnként pesti jószellemeket (Móricz, Kosztolányi) és Erdély legjobb zenei alkotóit. Még nagyobb kár, hogy a hangversenyterembe a város jövedelmének szaporítására mozit engedélyeztek. Azóta sok a baj a porosodó orgona százazrekbe kerülő reparációival. És kár, hogy a Baross Gábor utcai Székely Iparművészeti Múzeum ritkán látta székely kiállításokat. De hát a székely népkultúra és iparművészet — ugyebár — nem éppen elsőosztályú gondja városnak és államnak, Bernády nagyon is gondolt effélével. Az aszfaltot, a vízvezetéki csövek leraká-

sát, a rosszul sikerült vízellátást is Bernády idején kellett megoldani. Hevenyészett, tehát néha elhibázott, elsietett munkálatok voltak ezek, de — megvannak! Az aszfalt ugyancsak, túlon túl megvan, a mezőkbe nyúlt ki mindenfelé — mondották gúnyosan —, s íme, minden szűkölködésünk ellenére is kijebb toldott már a lassan, de folyton épülő kisváros, az építő kisember, a jobb munkás, a nélkülözhetetlen minőség és az üdülőtelepes, jómódú polgár. Addig szidták az adófizetők a sok aszfaltot, míg kevésnek bizonyult. Úgy jártak ezzel, mint Bernády a saját városfejlesztésével. Négy víztartó kutat ásatott a városi víz számára a víztelepen és öt év alatt huszonnégy kút is kevésnek bizonyult. Hja, ez a városiasodás nagy vízfogyasztást sugall még a külvárosban is.

Csak az új posta elég nagy, ezt nem vétette el Bernády, no, de nem csoda; mióta 1918 novemberében az ide elsőnek bevonult hét román lovaskatona először elfoglalta a postát, nemigen értük el még a háború előtti forgalmat. Talán, mit tudja azt a laikus, a repülőposta is kisebbíti a földi forgalmat. A szép nyugdíjpalota is Bernády „fecit”-jével ékeskedik, úgyszintén a Kós Károly építette gázgyárunk. Egy pillantás a villanyfejlesztő turbinára és a néhány kilométeres turbinacsatornára, csupa beton, több híddal, a városi kertészetre „Elba” szigetén, az impozáns gátra, egyszeriben meggyőz bennünket arról, hogy itt lázasan dolgozott egy erős akarat és progresszív elme, mintha érezte volna, hogy utána soká lehet megint komolyan városfejlesztésről szó. Nem készülhetett el egy tervbe vett nagy kőszínház — melyet egyelőre Ugron András „Transsylvania”-beli moziterme és a Zsidó Kultúrház nagyterme helyettesít —, s ha Kántorné vagy az itt hajdan az „Elba”-szigeti fateátrumban szerepelt nagy aktorok föltámadnának, a színészet sorsa fejlődésén nem nagyon csodálkoznának, inkább a magyar színvonalalesést bámulnák, vagy az évente itt szereplő bukaresti Nagy Endre: Tanase előadásán mérnék a világváltozás nagyságát. Nem épült fel a Bernády-éra alatt egy nagy pályaudvar, a megfelelő színvonalú kórház és ki tudja, még mi egyéb.

A kialakult városképről néhány éve nyilatkozott itt Jansen, leipzigi professzor, a városszépészet idehívott szakértője. Kifogásolta a piac fűtetlenségét, a sivár aszfalttengert. Az újabban egymás elé, egymás eltakarására épített középületeket. Különb en egy-egy mai

városvezető tudat alatt Bernádyval szeretne ösztönösen versenyezni az építésben: Jansen ide, Jansen oda, a fő, hogy az új uralom szembetűnjék! A háború előtt vagy 6-7 középiskola, különösen pedig az óriás és a városnak regényes pontján elhelyezett katonai alreális-kola kétségtelenül a tüneményesen gyors és lázrözsás építő tempóban került tető alá, a Bernády-suggestio idején. Azért kezdték nálunk a román utódok is építéssel: a görögkeleti és görög katolikus katedrális, a román tanoncotthon, a megkezdett nagy kórház, a strand, az Avram Jancu szobra és a Petőfi-dombormű helyére állított „Ismeretlen Katona”. (Mintha nem Petőfi lett volna az ideális, világraszóló „Ismeretlen Katona”!) Ez a mai építkezés anyagiakban nehezen megy, kevés a pénze városnak és államnak, de főként hiányzik a tömeglelkésedés, az építés sodra, az a minapi láz, hiszen egyes román pártok sem lelkesednek a másik román párt építkező akaratán.

Bernády kezében tartotta a köz helyeslése mellett az egész várost. Többnyire az ügyek hasznára verekedett a legapróbb részletekig. Politikai harcai közepette se szűnik meg, akár távollétében is, hívének, Nagy Endre kollégiumi igazgatónak (Mentovich Ferenc életírójának) mint főgondnok a rendeleteket levélben küldeni, hogy milyen színűre fessék a restaurált dísztermet és melyik bibliai mondat írják a szószék fölé. Ez ő, a fáradhatatlan, akiről nem ok nélkül terjesztette egy epésen okos ellensége, hogy Bernády számos polgári tömegvacsoráinak egyikén mondta: szíve ott kint a református temetőben, haló poraiban is a városért fog dobogni.

A SAJTÓ

A közvélemény másik fele a sajtó. Ez a székely fővárosban nem hírszolgálat, hanem probléma. Nem is annyira a minősége ellen van kifogásunk, noha ez se méltó ezer magyar lateiner családhoz, hanem a sok apró lapkísérletet kifogásoljuk. Nincs egy összefogó, nagy napilapunk. Négyoldalas napilap a „Maros” és a „Reggeli újság”, hetenként referál a kultúreseményekről a „Székelyföld”. A színház és vidékéről értesít a „Marosmenti Élet”, a „Tűz” és egy „Flekken”

című vicclap. Dr. Földessy György, a jeles vadász itt szerkeszti az erdélyi vadászújságot. Van egy román hetilap is. S van félhivatalos, tényleges cenzúra is. Néhány újságíró jobb lapot, jobb papírt, jobb újságírórsorsot érdemelne: Sényi László, Gyulai Zsigmond, Morvay Zoltán, a politizáló publicista, Tamássy György és az agilis dr. Sebestyén László. Nagyobb erdélyi lapok tudósítói: Benczel Béla, aki szépirodalmat is kezdett, Sándor Pál, a Chiléből visszavándorolt mérnök és Tódor József tanár. A legjobb és legmagasabb értelemben vett újságíró itt Asztalos Sándor, a „Brassói Lapok” helyi munkatársa, aki Temesvárt Ágoston Péterről regényt is írt, s aki első elnevezője volt egy vitában az erdélyi irodalomnak: „trianoni irodalom” címén kifogásolta színvonalát. Időszaki lapokat szerkesztenek: Kalkovits Gyula, Ambrózy Zoltán és Fodor István, aki Mikszáth Szelis-tyei asszonyok című művét dramatizálta.

A lapokat nálunk nem a sajtó, hanem a nyomdatulajdonosok szűlték. Sokszor éreztem, különösen a múlt évtizedben más erdélyi városokban, ha elém került egy-egy vásárhelyi sajtótermék, hogy városomat megint negligésben látom. Nem illik így megjelenni a Bolyaiak városában, pláne kisebbségi sorsban. Hiszen valaha, amikor nem kellett annyira, jobbak voltak itt a nyomdatermékek.

KÖZGAZDASÁG

Talán leggyakrabban a Magyar Párt helyi ifjúsági kultúrosztályában folyik a közgazdaságról szó. Azonban csinálni, a közgazdaságot gyakorlatban élni inkább a román házvásárlók, a most gazdagodó román vezetők tudják. Ezzel szemben tegyük úgy, mint egy évtizeden át az erdélyi magyar írók: meneküljünk a múltba? Mikor olyan szép a szőlőhegy magasából az újnak a levelezőlap-látképe.

A város népének gazdasági összképét akkor lehetne szemügyre venni, ha végig kérdeznénk a polgárokat és munkásokat, hogy mennyi pénzük van, az adósságukat persze leszámítva. Néhány évvel ezelőtt szokás volt Bürger Alberthez menni az Apollo-palota első emeletére. A Bürger-vagyonkomplexum feje előtt kérdő tekintettel állt meg Gyulay Zsiga, az újságíró, s új esztendei prognózist kért,

vajon lesz-e javulás a közgazdasági helyzetben? Albert, az apa Dezső fiához, a legidősebbhez küldte az újságíró, mert az foglalkozik derűlátó jóslatokkal. Bürger Dezső mentegetőzött, hogy reá csak a technikai megoldások tartoznak, az üzletvezető Gyurka öcsém. Bürger György pedig elhárító mozdulattal mondta az újságírónak: „Nem semmire sincs pouvoiroim...”

Az egész város gazdasági vérkeringése Bürger Alberthez igazodik. Szerencsére nagyon erős szervezet, kitűnő munkaejeje alig lankadóban, ő Bernády mellett a másik great old man a városban. Országos látókörét kitűnően kamatoztatta sokáig, pénzpolitikája a liberális éra alatt a román szenátusba is eljuttatta. Igaz, bárói rangot emlegettek számára már a magyar világban is.

Mindenki, közel és távol Bürgerre gondolt, ha köz- és magánmentésről, magyar, román ügy előbbreviteléről volt szó. Úgy jártak hozzá a kérő szegények, mint a hívők Mekkába, vagy az erdélyi sajtóalapítók Marosvécsre, Kemény János báróhoz. Azért is vártuk éppen Bürger Alberttől a döntő kezdeményezést. Nem a jótékonyságát keveseltük, hanem a rossz helyre kerülő filléreit kifogásoltuk, szerettük volna közadóját, művelődési vagy humanitárius adományainak kötelező évi részleteit a társadalmunkat összefogó intézmények kezében látni. Ismertem a pénznek mosolygó ellenérvét: hol vannak ezek az összefogó faktorok? De kézenfekvő volt erre a válasz: azok a faktorok akkor fogtak volna mindent össze, ha egyszer a tőkét tudták volna összefogni! Ha, mint a szászoknál, a népvezetőség egyúttal a vagyona is ad ki rendeleteket, s nem a vagyon rendelkezik az amfiktionianak. Ez nem naiv, idealista vágy, sem tőkeellenesség és gyakorlatiatlan hepciáskodás. Nem, ez a kisebbségi tőkére (van ilyen?) kötelező erkölcsi feyelem, ez az egyetlen kisebbségi létalap...

A többi gyáros és bankár pedig? Egyik olyan, mint a másik, akik annyi balszerencse után is úgy élhetnek, mint ahogy élnek. Kevesebbet utazhatnak talán világfürdőkhöz, de azért még nyugodtan bridzselhetnek. A nyilvánossággal a konverzió óta meglehetősen elvesztették a kontaktust, szóval a nyilvánosságot most már nemcsak élni hagyják, hanem magára hagyták. Most úgy viselkednek, mintha ők is önsegyélyre szorulnának. Igazuk is van ma, a maguk módján, a műszavaik rejtekében, a devizák, visszleszámolási hitel, konverzió, in- és deflá-

ció argotján. De hogy olyan kicsi a részvét irántuk, annak egykori, nem is rosszindulatú, kötelességmulasztásuk az oka. Nem szorították őket erre, akiknek kötelességük lett volna! A nemzeti adófizetés, politikai és érdekpítés nélkül, a kisebbségi szabadosság nem tartozik a tőke erényei közé. Annál rosszabbul esett nekem, aki a petróleum-, sör-, cukor-, enyv-, ecet-, fűrész-, téglá-, bútor-, kő-, szesz-, vas-, csokoládé-, szappan-, gépgyár és aragonittelep gazdáit ismertem, míg ezek álltak és virultak, annál fájdalmasabb volt nekem, amikor elábrándoztam a brassói Schmutzler-kastélyban látottakon, a rideg szászság összetartozásán: ott a nagytőkés palotafalát kizárólag mostani, élő szász festők képei díszítik (Fritz Kimm, Matthis Teutsch), míg nálunk az ősök arcképeivel dicsekvő mágnásházban is ritkán ötlük eléd egy mai magyar művész munkája. Mert a veszélyben levő hajó fedélzetéről először a művészet repült el...

Vannak magyarok, akik a közgazdaság szálait helyesen, a közérdeknek megfelelően és a magyarság előnyére bogozzák ki, és mindig úgy, hogy abból még az államnak, a város románságának is tetemes hasznot hajtanak. Ezek a mindenütt, még a kulturális áldozathozatalnál is jelenlevő, mozgékony és világoselméjű férfiak valójában a város látható vezérkarának leghasznosabb tagjai, ők a „bokros közgazdasági érdeműek”, akiket senki sem tüntet ki, a húzó lovak, melyeknek a gazdái megveregették a vállalkat, mert általuk jutnak előre. Ilyen dr. Lakatos Sándor, a város kereskedelmi attaséja, ki Genfből Bukarestig segíti előbbre a székelyvidék merkantil érdekeit, és ilyen dr. Bíró József, iparkamarai főtitkár (most fiatalon nyugdíjazták, mert nem tartozik az uralkodó fajhoz), aki annak idején megkezdte a budapesti és bukaresti román—magyar nagyipari közleledést célzó tárgyalásokat. Ezek a dolgozó urak alig látszanak a közélet piacán, s mikor beszélnek, sohasem szónokolnak, hanem mindig mondanak valamit. És nyomban meg is csinálják. Az utóbbi például, míg a sajtó csak sopánkodott, hogy milyen rossz a vonatjárás Kolozsvár és Marosvásárhely közt, egy egyszerű telefonnal vagy egyetlen bukaresti úttal elintézte az alkalmas vonatot a két város között. Ezek a gazdasági élet reálpolitikusai, a kereskedők, iparosok hozzájuk fordulnak, nem a képviselőkhöz, mikor érdekeik veszélyét próbálják elhárítani.

A kereskedők a piacon, a főtéren, a korzón, a hosszú és széles utcán helyezkedtek el, és várták a gyéren vásárló vevőket. Már leszoktak a sírásról, el is felejtették, hogy volt gazdasági aranykor és bőség. Rajtuk a világ szeme, jórészt rég itt lakó magyar zsidók és örmények, akik minden jóra és szépre áldoznak. Elsősorban náluk házalnak a felekezetek és jótékony kottériák dámái, kultúrintézmények és koldusok. Egy művészi ízlésű, nagy könyvtárú, modernül magyar—zsidó nagykereskedő egy vidéki református intézmény javára ad, bár se vidéki, se református. Csak úgy megszokásból. Akik cionisták e kereskedők közt, még azok közül is a legtöbben magyar életformák közt érzik jól magukat. Nagy dolog az anyanyelv, a nyelv a kultúra igazi hordozója, ha nem is minden. Azért is kártékony Erdélyben még az enyhe árnyalatú magyar fasizmus is, mert a magyar kultúrának jókora fogyasztója és élvezője zsidó. Hiszen vannak csendes elhúzódasok a magyarságtól, főként mióta Angelescu állami iskolákba terelte a zsidó gyermekeket. S míg nem jöttek a mai numerosos antiszemita válfajok, látni lehetett már eddig magyarnak hitt zsidó úrileányokon román nemzeti viseletet is. De nagy általánosságban megmaradt a ragaszkodás a Vázsonyi-eszményhez. Mert nem téveszthet meg bennünket a fiatal zsidóság lármás világnézeti vitája: a cionisták, magyarbarát radikálisok akármiről beszélnek, magyarul végzik az erőfeszítést, hogy a másikat meggyőzzék, és mindig tudni óhajtják, hol áll és mennyire fejlődött a mai magyar génusz.

Az apáknál még hálaérzet fűzte őket a magyarsághoz, a fiúknál már csak a nyugat-európaibb kultúrához való ragaszkodás. Egyik legjobb lateinerünk így beszélt a kereskedelmi társulatban: „Hogy Marosvásárhelyt a magyar világban milyen szeretetben gyarapodott a zsidóság, azt én tudom. Gyermekkoromban nagyapám, aki táblai tanácselnök volt akkor, mindig azzal biztatott: ha jól viselkedsz egész héten, jutalmul megmutatom neked a város végén, a Kossuth Lajos utca sarkán a zsidót. Egyetlen zsidó boltos volt akkor még, s mostanában még a kereskedőtársulat elnöke is az volt.” Ezt a megéljenzett igazságot érzi még a magyar uralomból fennálló kereskedő-grémium többsége, s a cionizmus inkább csak a legfrissebb galíciai bevándorlottak tömegében hódít. Bizonyos, hogy Palesztina

innét is kap lakót, de sokat nem. Kulturális szempontból Vásárhelyt jelentősége van ennek, mert a magyar ízlés és ítélőképesség is veszítene, nemcsak a magyar érzésű és érdekeltségű tőke, ha sok magyar zsidó válnék idegenné a magyar lélek számára. Székely József bútorgyáros például így fogadja a pesti könyvügynököt: „Nagyon szívesen veszek magyar íróktól új könyveket. Hiszen a Helikont és a Szépmíves Céh meg az Erdélyi Magyar Írórend könyveit is járatom és kapom. Kiket ajánl Pestről?” Az ügynök mond egy-két írónevet, pesti bővít, tömegárucikket, mire a gyáros szerényen utasítja rendre: „Én írókat kérek, nem félponyvát.”

Egy pillantás a Somostetőről Marosvásárhelyre, s nem csodálkozunk, ha fürdővárosnak deklarálták nyári félárú vasúti jeggyel. Három kilométerre ott van Maroszentgyörgy a gyógyfürdőjével, jódos vizével. Maga a város fás és virágos, klímája pedig a régi nagy Magyarországon is a legegészségesebb volt. Ritka itt a tüdőbaj, s nem tolakodhat ide az ötszáz méteres védőhegyek mögé a keleti határhavasok Nemeréje, mert körös-körül a Bese-, a Város- és Nagyerdő bükk-, tölgy- és cserfái zúgva utasítják vissza. A cserkészlet fejlődésével a mezőségi gázkutakból egészen a szovátai Medve-tóig minden nevezetességet megismer a szabadba szokott ifjúság. Ez az ifjúság már a város alkatánál fogva is könnyen vált el apái otthon ülő természetétől: semerre sem kell egy kilométert gyalogolnia, hogy az aszfalt végén fűre, erdőre és vízre ne bukkanjon. De nagyobb sugárban is járja a kirándulás: a Medgyes közelében égő gázgejzírtől egészen a Gyilkos-tóig májustól októberig találkozni most már nemcsak szász, hanem magyar kirándulók csoportjaival is. Tavaly itt a városban gyűlt össze az Erdélyi Kárpát Egylet turisztikakedvelő tömege, hál' istennek, egészséges és természetrajongó mindkét nem-beli fiatalokat üdvözölhattünk akkor a Tornakertben.

A sport is segített az ifjúság józanításában. Az egykori részegeskedésnek se híre, se hamva, bár ma is virul a flekkenélet. Ellenben az MSE, a Marosvásárhelyi Sport Egylet adja Románia legjobb úszóit és korcsolyázóit. Ilyen Kelemen Attila, aki még diák és országos többszörös úszóbajnok és Csorba Klári, az ország első nőkorcsolyázója. Az MSE főlényét főként Komjáthy József mérnöknek (Komjáthy Károly pesti zeneköltő öccsének) köszönheti, ő az úszótréner.

A Maros szigetén épültek a sportpályák. Ezt a szigetet még a múlt század elején szépítette és nevezte el „Elbá”-nak egy francia emigráns, egy Houchard nevezetű. Az Elba-szigetén volt valaha a Nyári Színpark is, annyi pesti nagyságnak indulóhelye (E. Kovács, Kántorné, Bulyovszky Lily és Beregi Gyula). Ugyancsak Houchard nevezte el „Trébely”-nek (trés belle) a város villanegyede fölötti szőlőhegyet, mely a most megújított Polgári Lövöldéig terjed. A város szőlő- és gyümölcskultúrája emelkedőben, bár a borunk, mely az alföldi borokat játszva veri, nem éri el a szász és az Enyed vidéki aszú erejét és hírét.

Külön említésre méltó, hogy (végre) bevezették a városba annyi hercehurca után a metángázt is a közeli sármási forrásokból. Mind fogy a fával tüzelők száma, és az összes működő nagyüzem rátért erre az olcsóbb fűtőanyagra. Ha gazdasági konjunktúra volna, felbecsülhetetlen hordereje lenne ennek a természeti kincsnek.

JELEN

Marosvásárhely sem különb a legtöbb erdélyi városnál abban, hogy nagyon sokunknak még mindig a régi, a „békebeli”, a mit sem változott pesti táplálék kell, és dehogy gondolunk arra, hogy új és szokatlan helyzetünkben nekünk kell Pest tartalmát megváltoztatnunk. Pestnek jó sok szempontból mi vagyunk a beszélője, sőt jóval inkább kéne, hogy legyünk, mert 1918 óta mi jelentjük a nemzet új tartalmát: a kisebbségi muszájt. Az úrmagyar helyett az emberi magyart, a hatalom nélkül erős magyart, az örök csatasorban álló, félelmében fokozott figyelmű és fegyelmű, s minden magyar gyöngeségét szégyellő, az unalomig százszázlécós, szellemi magyart. Nekünk, ebben a kisvárosban, hol a téli esteken „négy-öt magyar összehajol”, izgató, ami Pesten természetes, mert mióta világ e világ, érdekesebb volt a szabadság és a béke utáni vágy magánál a szabadságnál és a békénél. Nem megyünk a szomszédba egy kis faji szenzációért, nálunk nem cinizmus vagy hecc a többnyelvű tájhaza népeinek összeférése. Azért ásitának nekünk annyiszor a bejáró pesti lapok, mikor Napóleon nászágyáról kapunk olvasnivalót azokon a

hasábokon, hol a mi lelki dolgainkat kéne firtatni, a transsylvaniai hídmunkát, vagy a kisebbségi küzdelem Európa-példázó erőfeszítéseit. Nem Pestet, magunkat kéne beszélnünk, feleim: hogyan tanulunk őszülő fejjel románul, mire kíváncsiak belőlünk a szomszédok, mi fáj nekünk itt és odaát, míg Pest majd megkérdi tőlünk: mit értünk mi magyar alatt?

A mai Pestnek minapi sznobizmusából való gyógyulásáról, a magyarnak lélek szerint való újjászületésének legalább az előkészületeiről, vagy a pesti irodalom népi és szociális elmélyüléséről, az ifjúság parasztszocialista vagy minőségi erőfeszítéséről épp oly keveset tudnak, mint egykor Adyról és Babitsról, Móriczról és Kosztolányiról. Azért volt itt komoly nemzeti esemény, mikor Móricz Zsigmond, Kosztolányi vagy Móra Ferenc megszűfolta az előadótermeket, s egymás szívdobbanását hallottuk a magyar szó ünnepein! Mert rájöttek, hogy nekünk, erdélyi íróknak kik az eszményeink, olyanok, akiket ők is éreznek már, miután róluk annyit beszéltünk a dobogóinkon. S ma is azok nyernek itt a szívekben talajt, akiket mi emelünk eléjük. Legtöbb a divatnak hódol és kényelmesen bizonyít alibit, mikor elmaradottságára rátapint az ember. Rosszabb a szintje, mint a falusi színvonal, mert ez utóbbi bevetetlen talaj, előbbi azonban burjános. Egy szász városban — nem kellemes ezt leírnom — élesen különb e tekintetben a tónus, pedig ott is küzd például az ifjúsász irodalom és festészet a vidékies nyárspolgársággal. „Die Grossbauten in Gross-Berlin”-ről mesélt nekem a szász szalonban valaki, és néhány hét múlva érdeklődtem egy magyar szalonban a Klebelsberg reformjairól, Hóman és Szekfű könyveiről, *horribile dictu* a „Nyugat”-ról, Németh László „Tanu”-járól s a debreceni „Válasz”-ról: öt perc múlva már zsidóvicceket és Greta Garbót csicssergett a háziasszony.

De itt van már az új nemzedék, a város tűzálló magyarsága megerősödve apáik jó példáin. Csak nézni kell, hogy állja léte veszélyét, fogyatkozását, de meg nem töretését, hogy hallgat, mikor megalázzák, idegennek, vendégnek mondják, és milyen kedves szívóssággal kap egy-egy fogantyún, amelyben kemény marokkal megkapaszkodhatik. Az első regényes korszakon, a titkos fölszabadító várakozásokon régen túlesett, mint a kisebbségi bárányhimlőn. Hogy

mi lett ezekből a várakozásokból, azt találóan jellemzi a székely fővárosi móka. Egy magyar körökkel sűrűn érintkező román szenátor Pesten járt. (Azóta meghalt, s temetésén Maniu Gyula és vezérkara éppúgy megjelent, mint egész Vásárhely magyarsága.) Mikor hazajött ez a román főrend, odavetődött egy kávéházi páholy bohémjei közé. Egy festő megkérdezte: „Pesten jártál, no mit izentek?” Erre a szenátor (így hívják a senatorokat) bal kezével eltakarta száját, mintha titkolóznék, és úgy mondta a kezdetben élt irredenta szólamot: „Azt izenték, hogy csak kitartani!” Aztán éjszaka elhúzatta a cigánnyal a román himnuszt, a román „Isten áldd meg a magyart” — legalább is így csúfolódnak maguk közt a regátiak az ardeleánokkal, akiket nyilván többször vádoltak azzal, hogy magyar szuggesztió alatt állnak. Ebből természetesen csak a klimatikus és kasztkülönbség igaz, a nyugatibb szótartás és a kevésbé keleti életformák; egyébként sovinizmusban egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. A magyar nyelv különben (mint maga a magyarság is) nem megvetett idióma a románság előtt, ebben pedig jókora szerepe van az erdélyi magyar irodalomnak, melyet egy vásárhelyi származású román intellektuel, Jon Chinesu ismertetett eddig a legkiadósabban és legnagyobb műértéssel román könyvben és rádióban. (Még a tévedéseiben is tudatos és műértő.) Inkább a magyar nyelv elterjedtsége s most újabban a fasizálódó fiatalság követelése az a sok hivatali tábla: „Vorbiti numai romaneste!” A dolgok mögé világít, amit a város legintelligensebb románja mondott nekem, amikor megkérdezte, hogy mi a benyomásom egy bizonyos román miniszterről, akivel egy színházi páholyban beszéltem. Azt feleltem neki, hogy nézetem szerint nagyon érdekes européer a miniszter úr, aki nyugati nyelveket tud — s itt belevágott epésen a más politikai pártú észlény: „Tévedsz, kérlek, az egyetlen nyugati nyelv, melyet a miniszter úr kifogástalanul beszél, az a magyar”.

A romantikus buborék-magyarság végképp veszendőben. Már csak néhány, románok által is szívesen portált adomavirága él az első kisebbségi nemzedék öregebb korosztályaiban. Legnagyobbbrészt egy azóta elhunyt nyugdíjas tanárnak imputálják azokat, egy makacs székelynek, aki egyszerűen a „nyepozvolim” álláspontját őrizte az új állammal szemben. Esküt csak 1930-ben tett a nyugdíjáért. A hatásá-

gok előbb vexálták, aztán megszokták és többé komolyan nem vették. Még a szigurancián is azt felelte, mikor a lelkére kötötték, hogy két hónap múlva újra jelentkezék: „Hol lesznek akkor keetek?!” És mikor román és magyar tanártársaságban fülébe hegedülték a szép „Sti tu”-t, azt hunyorgatta román kollégái felé: „Szép román nóta ez, mert a vége szomorú!”

A modern, nehéz élet kipusztítja a bölényeket, de kedvez a verzátus városi embernek. A falusi magyar tömegek nagyobb nehézségek közt élnek, főként elhagyatottságukban; a városi magyar hamarabb eljut Pontiusztól Pilátusig és onnan a világ szeme elé. Csak éppen gyermekeinek neveltetésénél veszít magyarságából, mert azok román nemzeti tárgyakkal vannak túlterhelve. Csakhogy nyitva a szeme az urbánus székelynek, úgy vágja egy-egy iparosvezér az új törvényt, a megfelelő paragrafust és a legbonyolultabb útvesztő ariadnefonalát, az „összeköttetést” meg tudja már találni. Persze mind nehezebb az út, melyet elvi drótakadályok zárnak el, mióta országos program a romanizálás. Hol vagyunk már az esettől, mikor dr. Sebestyén Miklós, az interimár bizottságnak régebben volt polgármesterhelyettese, aki véletlenül magyar zsidó, kivezettetett egy liberális, magyarfaló román képviselőt a tanácssterem karzatáról és a román törvény nevében érvényt szerzett a rendnek és igazságnak. Politikai hadjáratok idején azért nagy becse van még a magyar voksnak (hiába, sok van itt belőle, és titkos az!), és ami nagyon fontos, hiába van valamely román politikai párt uralmon, ha vásárhelyi exponensei nem szereztek barátsági gyökeret a városban, képtelenek teljesen érvényre jutni, és törvény szerint vereséget szenvednek nálunk. Egy-két felkínálkozó kalandort jó pénzért rácsalhatnak a listájukra, de győzelmi vagy szóhoz jutó ellenzéki szerepre csak a magyarság előtt valamennyire népszerű vezérek juthatnak, többnyire a hivatalos magyar szervezetekkel szövetségben. Hogy e szövetségek édeskevés látható hasznot hoztak, azt kipótolja a magyarság ama szomorú megnyugvása, hogy saját fiai is bent ülhettek többször az eredménytelenségért való felelősségben. De legalább van kihez fordulniuk a hivatalban, ha nem tudnak még románul, meghallgatják magyar instanciájukat és magyarul mondják meg nekik, hogy hová címezze román kérvényét és hány lejes bélyeg kell a papírra. Aztán

már csak Szent Bürokráciustól függ, hogy mi a válasz a kérvényre, ám a kisebbségi magyar a tanúm, hogy az elsírt vagy megírt sérelem veszít heves fájdalmából. Láttuk ezt a Nyárád menti állami román iskolák építésénél, amikor magyar polgárok, gazdák pénzén, a rájuk ad hoc kivetett adóból akarták azokat fölépíteni: annyi isztanciázó városba járás után mégiscsak sokszor bukott el a törvénytelen erőszak, mert a gazdák megtagadták a sarcot, mely a robot korára emlékeztet. Bent a városban lehet elejét venni az alantas közegek túlbuzgóságának, mert a hatósági főközegek tekintettel a városi magyarság nyilvános ellenőrzésére, ennek kedvéért vállalják sokszor a pacifikálást. Az 1919-es Parajd vidéki székely fölkelés leveretése után is Popescu Adrián akkori prefectus ilyen szempontok miatt fogta meg a büntetésre és bosszúra emelt hivatalos kezét...

A lakosság képét és képességét ilyen rövid elmefuttatásban bajos megrajzolni, de talán e városkép is megsejtette, mennyi itt a jó szándék. Erő is bizonyára több van, mint amennyit egy magamfajtájú, alig két évtizednél hosszabb múltú vásárhelyi, egy nem „benszülött” észrevehet. A városban, annak jellegében s legbelsejében lakik ennek a léleknek a titka, a magyar újulási vágy, mely megmunkálja fiait. Azért szereti meg a „gyüttment”. Mikor egyszer boldogult Kóbori János professzort székelységében megsértettem, mert az alföldi magyart őszinteségben eléje helyeztem, élesen vágott vissza: „Még nem láttam alföldi döblöcöst, aki innét Vásárhelyről kivágyna, vissza a magyar síkra!” Ugyanazt látom a regáti alföldiek szokásában. És én meg is vallottam Kóbori bácsinak, hogy ha Vásárhelyt nem élhetnék, legfőljebb Pesten, Pozsonyban vagy Kassán szeretnék élni.

A következő nemzedék? Nekik már kevesebb fáj, mint nekünk, pedig ők most vívják a világháborújukat. Először, nem sokáig, csak játszva, majd nálunk jóval többet drukkolva, a kenyérszerzés fantasztikus nehézségével számolva e hazában, évekre hátraállítva és kevés jó tanáccsal, szinte önmagukra utalva az évezredes ünnepév (1896) után szemüket dörzsölő apák mögött. Ők nem látták, mint mi, az innét az ezeréves Magyarországért a frontra, a halálba siető Désy Zoltánt, de hallják tőlünk, hogy a magyar nép olyan erős, hogy kisebbségbe sodort részei önállóan is meg kell állják a sarat. Hogy Marosvásárhely hivatalosan Targu-Mures, de történelmében, szociá-

lis összetételében, pszichéjében és jövőjében éppen az ő most edződő fiatal akaratukból marad egy része annak a szép, nagy magyar városaisságnak, mellyel Nyugat mellé emelkedett ez a többi európai népnél csöppet sem ázsiaibb faj, egy rövid évszázad alatt.

Fogadkozásainknak csak akkor lesz értelme, ha egy test maradunk, mint külváros a belvárossal, a magyar kulturális egységgel. Nem kellemes talán a külvárosban lakni, ugye, jobb a palotasoron büszkélkedni, mint takargatni a szegénység és a szellemi elmaradottság rongyait. És sohasem számíthatni a központ elismerésére: csak túrni és dolgozni a végeken, örökös külvárosi magyarságban, a géniuszunk által nekünk juttatott kényszerlakásban. Ám a külváros közelében ott a mező, a tágas térség, széles e világ, hová hamuban sült pogácsával a tarisznyájában indul a meseszékely. Széles e világba innét kifelé lát a szétszórt magyarság, s mint Izrael népe, hirdetheti a benne kifejezett világszínt, és részletmunkása lehet a föld közös férőhelyé váló átalakításának. Kovásza lehet a kontinens közös kenyerének.

Azt mondjátok, hogy bajos ilyen céllal marosvásárhelyi magyarnak maradni? És nehéz lesz elbírní a külvárosi sorsot? Valaha kecskeméti diák koromban megkérdeztem, csak úgy kötődésből a házigazdám, Faragó bácsit, a becsületes tabáni tímármestert, hogy miért olyan furcsa Kecskemét külvárosainak a neve: „Rávágy”-nak hívják az egyiket, a másikat „Muszáj”-nak.

Faragó uram nagy lokálpatrióta volt. Ravaszul húzta föl a szemöldökét:

— Ezt má’ sokan kérdőzték a gyüvevényök. Hát tudd mög, öcsém, hogy akinek tetszik a külvárosi gyepos hely, az olyan embör „rávágy”, aki mög szövény, ott születött, annak „muszáj”.

Azóta hírből-hallásból (Gyergyóban úgy mondják: zillangóbul) „megszékelyült svábnak” bélyegzett engem néhai jó Benedek Elek. Ő marad a mai ifjúságnak — mint nekem is — a legszívesebben vallott eszménye. Neki ugyanis Erdély, Európa szépséges külvárosa „Rávágy” is volt meg „Muszáj” is.

A történelem kisebbségi sorsban nem annyira dicsekednivaló, mint inkább tanulság, szépítő, finom, föl nem tűnő ékszer, egy város-egyén öntudata, mely emlékeinek összességéből és jelen közér-

zetéből áll. — Adjuk hozzá a szívünk sugallatát, a gyűlölethez a szeretetet, a kollektív fogadáshoz sok erős egyén pozitívumát, úgylis megtanulhattunk már, hogy e világon többet jelent sok „egy” a foghatatlan mindennél. A történelemnek van e városban egy temetői fele, mely döntően bizonyítja ősi magyarságunkat, de jaj volna nekünk, ha életünk nem volna a múltnál erősebb bizonyoságtétel!

Mély lélegzetet veszünk, mint meztelen tornászok a fűvön, és befelé biztatjuk magunkat, mint kaszasuhintáskor hajnalban a gazda: „Mindent jobbá próbálunk tenni, ha nem is éppen jóvá. Senki sem lehet közülünk optimista, de nemzeti s főként népi kötelességünk melioristának lenni. Nyomás alatti népnek ez a természetes ellennyomása. A gyűlölködő ifjúmunkást éppenúgy, mint a munkát gyűlölkő vén krokodilust megfosztjuk jelentőségétől, mégpedig izommal, ideggel, akarattal, több munkával, politikamentességgel. Egy következő nemzedék egészségével. Gyöngédséggel hozzuk zavarba a gyűlölködőket, mint a beteget, ám a rabtartó kezekből kicsavarjuk a korbácsot. Jókorá cókókot örököltünk világháborús apáinktól, de csak a hasznavehető fogadjuk el, a többi limlomot tűzre vetjük. A nemzeti romokból csak a kisebbségi soron lakhatókat restaurálhatjuk. Elfordulunk a formakeresztyénségtől Krisztuhoz, és Marxtól egyenest a munkához. A háború elleni háborúnk a munkairamunk lesz, mely eltápossa a regényes álmodozókat és a jelszavas himpellereket. S ha apró latrok elveszik a munkalehetőségünket, új munkát találunk föl, mint a székely ezermesterek.

Elvégre ebben a városban találta föl Bodor Péter, a kispolgárszeni a zenélő kútját! S mennyi föltalálnivalónk van most, elsősorban önmagunk háztáján az „önsegély”, melyet a szászok „Selbsthilfe”-jén kívül szegénységünk magánya is sürget. Nyolcszáz éve, hogy ökröt sütnek itt, és lacikonyhán vásárhellyé szoktatták ezt a természetes néptalálkozóhelyet, azonban a Maros még mindig hajózhatatlan! Székelymentést szavaltak, s közben Kocsárdon, Tövisen a mezőre építettek emeletes palota-pályaudvarokat, míg a székelyföldön vicinálisok idétlenkednek a „Fliegende Blätter”-ből ittfelejtve. Autót, repülőt, rádiót izzadtak elő a nyugati népek s nálunk az anyaföld ingyenereje, a gáz, sokáig használatlan sercegett apró panamisták pecsenyesütő tűzénél... Nem vagyunk óriások gyermekei, tudjuk, de

nem fitymáljuk apáink szenvedését, munkáját, mert értünk is volt az; de semmi tiszteletet sem érzünk az ősök betegsége iránt, csak azért, mert hagyomány. Ez a város olyanná lesz — bármennyire nem a mi fajtánk vezeti is — amilyenné mi gyúrjuk át, szociálisabb emberek otthonává, melyben magyarnak lenni annyit fog jelenteni, hogy: versenyálló.

Csak a maradéktalan öröme törekedjete, Marosvásárhelyi fiatal-sága! A tíz körmötökkel, véretek piros lobogásával és agyatok fehér izzásával. Napjainkban sokfelé húznak benneteket, prédikáló dühben szenved a tettekben fáradt világ, s mi az a jó, amit meghallgassatok? Tudom, hogy nyitva a fületek, friss az értelmi kíváncsiságotok. Láttam ifjú nemzeti soraitokat, melyek meginogtak, mert elhitték, hogy meghalt a demokrácia. S csak az első súlyos csalódásoknál, mikor észrevettétek, hogy a nemzeti öncélúság mindenütt más népek kenyere után sandít, akkor gondoltatok az önvédelemre, melyet faludemográfiaikkal kezdtetek s egymás biztatásával, hogy a másik menjen falura. Láttam, hogy tudjátok már, mit kell tennetek, ha nem is tudjátok még megtenni. És veletek együtt hallgattam meg, ami az egész kontinensen végigzúgott a lelkeken.

Marosvásárhely, 1935.